

**STUDIUM
HUMANITNÍ
VZDĚLANOSTI**
Fakulta humanitních studií

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Barbora Bělohávková

Vztah sebelásky a přátelství u Aristotela

Univerzita Karlova

Fakulta humanitních studií

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Stanislav Synek, Ph.D.

Studijní obor: Studium humanitní vzdělanosti

Praha 2024

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V dne

Podpis autora

Děkuji svému vedoucímu práce, panu doktorovi Stanislavu Synkovi za jeho trpělivost, ochotu a vstřícnost při konzultacích. Moje poděkování patří také Vojtěchu Jarošovi za cennou pomoc s formátováním této práce.

Název práce: Vztah sebelásky a přátelství u Aristotela

Autor: Barbora Bělohávková

Fakulta humanitních studií: Univerzita Karlova

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Stanislav Synek, Ph.D., Katedra filosofie

Abstrakt: Vztah sebelásky a přátelství u Aristotela je práce zabývající se hlavně 4. kapitolou deváté knihy *Etiky Níkomachovy*, kde Aristotelés rozebírá přátelství se sebou samým u ctnostných a špatných lidí. Tato práce se pokouší odpovědět na otázky, zda je přátelství se sebou samým možné a zda je podmínkou pro přátelství s dalšími lidmi.

Klíčová slova: sebeláska přátelství etika

Title: Self-love and Friendship in Aristotle

Author: Barbora Bělohávková

Faculty of Humanities: Charles University

Supervisor: Mgr. Stanislav Synek, Ph.D., Department of Philosophy

Abstract: Self-love and Friendship in Aristotle is based on the 4th chapter of the ninth book in *Nichomeachean Ethics*. In this chapter Aristotle explains friendship with one-self in virtuous and inferior people. This thesis intends to answer following questions: Is friendship with one-self possible? And is it a precondition for friendship with other people?

Keywords: self-love friendship ethics

Obsah

Úvod	7
1 Sebeláska u lidí ctnostných	11
1.1 Původ znaků přátelství	12
1.2 Znaky přátelství	14
1.2.1 Projevovaná přízeň a druhy přátelství	15
1.2.2 Dobro a život	17
1.2.3 Společně strávený čas a záliby v podobných věcech	17
1.2.4 Sdílení emocí	18
1.2.5 Přízeň a svornost	18
1.3 Přátelství se sebou samým	20
1.3.1 Pravé já	20
1.3.2 Sebezachování a přístup k životu	24
1.3.3 Trávení času se sebou samým	25
1.3.4 Přátelství mezi různými částmi duše	26
1.3.5 Sdílení emocí se sebou samým	27
1.4 Závěr sebelásky u ctnostných lidí	28
2 Sebeláska u lidí špatných	31
2.1 Lidé nezdrženliví	33
2.2 Rozdíl mezi člověkem špatným a nezdrženlivým	34
2.3 Třetí typ špatného člověka	35
2.4 Přátelství se sebou samým u lidí špatných	36
2.4.1 Paradox v sebelásce	36
2.4.2 Sebevražda	38
2.4.3 Strach ze samoty	39
2.4.4 Rozpolcenost duše	40
2.4.5 Lítost	42
2.5 Závěr sebelásky u lidí špatných	45
Závěr	48

Seznam použité literatury	50
Seznam použitých zkratek	52

Úvod

V této bakalářské práci se věnuji Aristotelovu pojetí sebelásky a její souvislosti s přátelstvím. Zaměřuji se zejména na otázky, zda je přátelství k sobě samému možné a zda je nutnou podmínkou pro přátelství s dalšími lidmi. Výchozím textem je pro mě 4. kapitola deváté knihy *Etiky Nikomachovy*, kde Aristotelés pojednává o přátelství se sebou samým. V této kapitole vyjmenovává pět znaků přátelství a posléze ukazuje, jak se těchto pět znaků projevuje ve vztahu k sobě samému u člověka ctnostného a špatného. V první polovině kapitoly se Aristotelés věnuje lidem ctnostným¹ a ve druhé polovině těm, které považuje za špatné.² Tímto způsobem jsem se rozhodla rozdělit také svou práci. V první kapitole (1) se tedy věnuji lidem ctnostným a kladu si otázku, jak a zda mohou být ctnostní lidé sami sobě přítelem či sami sebe milovat. Ve druhé kapitole (2) se pak pokouším rozebrat, zda je něco takového možné také u lidí špatných a nezdrženlivých. Než se však pustíme do výkladu je potřeba nastínit kontext sebelásky a přátelství v Aristotelově etice.

Dle Platóna a Aristotela všechno naše každodenní snažení směřuje k jediné věci a tou je *eudaimonia*, neboli v českém překladu *blaženost*. V této práci se budu zabývat především Aristotelem, podle nějž má každá činnost, řemeslo či umění nějaké dobro, ke kterému směřuje.³ Existuje však jedno dobro, které je nejdokonalejší ze všech a ke kterému směřuje vše ostatní, a tím je právě blaženost. Blaženost již není účelem pro nic dalšího, jelikož vše ostatní je účelem pro ni.⁴ Aby mohl člověk blaženosti dosáhnout musí dle Aristotela vykonávat „*skutečnou činnost duše ve shodě s rozumem*“⁵, přičemž tuto činnost musí provádět krásným způsobem a po celý život.⁶ Skutečné činnosti vedoucí k blaženosti jsou činnosti ctnostné, protože takové činnosti neděláme k žádnému jinému účelu, ale děláme je proto, že jsou samy o sobě žádoucí.⁷ Abychom takové činnosti mohli provádět, musíme si osvojit duševní zdatnosti, neboli ctnosti, což jsou stavy duše, které

¹EN IX 4, 1166a 1–33.

²EN IX 4, 1166b 2–30.

³EN I 5, 1097a 16–18.

⁴EN I 5, 1097a 34–1097b 6.

⁵EN I 6, 1098a 10

⁶EN I 6, 1098a 15–19.

⁷EN X 6, 1176b 7–10.

vznikají buď učením anebo zvykem.⁸ Stručně řečeno, aby byl náš život blažený, musíme se dle Aristotela chovat ctnostně.

Součástí ctnostného a blaženého života je podle Aristotela nepochybně také přátelství, kterému věnuje osmou a devátou knihu v *Etice Níkomachově* a sedmou knihu v *Etice Eudémově*. Řecké slovo *filia*, které se do češtiny překládá jako přátelství, v sobě obsahuje mnohem více, než si pod pojmem přátelství představuje většina lidí v dnešní době, a zahrnuje také obchodní, občanské, rodinné či romantické vztahy.⁹ Aristotelés říká, že přátelství je „*jakási ctnost*“¹⁰, a dále je definuje jako přízeň mezi dvěma lidmi, kterou si oba navzájem projevují.¹¹ Autor spisu *Magna Moralia*¹² uvádí, že přátelství je středností mezi nevraživostí a pochlebností¹³, což koresponduje s Aristotelovým tvrzením, že přátelství je „*jakási ctnost*“.¹⁴ Později ve čtvrté kapitole 9. knihy *Etiky Níkomachovy* Aristotelés vyjmenovává pět již zmíněných znaků charakterizující přátelství (*filika*). Tyto znaky jsou konání skutečného nebo zdánlivého dobra pro druhého, přání života a bytí druhému pro něho samotného, trávení společného času, záliby ve stejných věcech a vzájemné sdílení radosti i smutku.¹⁵

Dále Aristotelés rozděluje přátelství na tři druhy, podle důvodu, pro který přátelství vzniklo.¹⁶ První je přátelství pro užitek, které vzniká mezi lidmi, kteří nemilují druhého pro něj samotného, ale milují užitek, který se jim od něj dostává.¹⁷ Druhé je přátelství pro rozkoš, které vzniká mezi lidmi, kteří jsou si vzájemně příjemní. I u tohoto druhu se však přátelé nemilují pro sebe, nýbrž pro příjemnost, která se jim od druhého dostává.¹⁸ Tyto dva druhy přátelství vznikají nahodile a podle Aristotela většinou dlouho nevydrží, protože zanikají

⁸EN II 1, 1103a 15–19.

⁹Cooper, J. M., Aristotelés o různých formách přátelství. In: Hejduk T. – Pacovská K. (eds.), *Filosofie lásky a přátelství*. Pardubice, Pavel Mervart 2016, s. 146–147.

¹⁰EN VIII 1, 1155a 1

¹¹EN VIII 2, 1156a 4–5, EE 1236a 14–15.

¹²Záměrně neuvádím Aristotela jako jednoznačného autora spisu *Magna Moralia*, protože autorství tohoto spisu a Aristotelův podíl na něm je předmětem diskuze (viz např.: Cooper, J. M., *The Magna Moralia and Aristotle's Moral Philosophy. The American Journal of Philology*, Volume 94, Number 4, Winter 1973, s. 327–249 [cit. 28.1. 2024]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/293613>).

¹³MM I 31 <32>, 1193a 20–21. U spisu *Magna Moralia* přebírám číslování podle následujícího vydání: Aristotelés, *Magna Moralia*. Přeložil Antonín Kříž. Praha: Rezek, 2005. ISBN 80-86027-22-8.

¹⁴EN VIII 1, 1155a 1.

¹⁵EN IX 4, 166a 3–9.

¹⁶EN VIII 3, 1156a 7.

¹⁷EN VII 3, 1156a 12–13.

¹⁸EN VIII 3, 1156a 15–17.

v tu chvíli, co zaniká důvod, pro který přátelství vzniklo.¹⁹ Přesto však splňují Aristotelovu definici přátelství, protože i u těchto přátelství si lidé projevují vzájemnou přízeň a navzájem si přejí dobra.

Třetím druhem je přátelství založené na ctnosti, které Aristotelés nazývá jako *dokonalé přátelství*. Toto přátelství v sobě zahrnuje jak příjemnost, tak užitek a je možné pouze mezi lidmi ctnostnými.²⁰ Rozdíl mezi přátelstvím založeným na ctnosti a přátelstvím pro rozkoš nebo pro užitek je ten, že ctnostní lidé se mají rádi „*pro sebe*“ a ne pro to, co mohou od druhého získat. Tato přátelství bývají stálá, protože trvají, dokud jsou oba přátelé ctnostní a ctnost je stálá.²¹ Ctnostní lidé mají totiž dobro v sobě a dobro je nejvíce hodné lásky, proto je přátelství mezi ctnostnými lidmi nejpevnější a nejdokonalejší.²² Takových přátelství však, dle Aristotela, moc není, protože není mnoho lidí ctnostné povahy a je potřeba hodně času, aby mohlo vzniknout.²³ Toto přátelství je také primární a všechny ostatní typy přátelství jsou od něj odvozená pro podobnost.²⁴ Aristotelés však nemá problém je nazývat přátelstvím, i když jimi nejsou v pravém slova smyslu, podotýká však, že je důležité je od primárního přátelství odlišovat.²⁵

Ve 4. kapitole deváté knihy *Etiky Nikomachovy* Aristotelés poprvé otevírá téma sebelásky, která velice úzce souvisí s jeho pojetím přátelství a zejména s přátelstvím dokonalým. Nejvyšší forma přátelství se totiž podobá vztahu člověka k sobě samému²⁶, což rozvíjí v osmé kapitole deváté knihy.²⁷ Zde si klade otázku, jestli máme nejvíc milovat sami sebe anebo druhého člověka.²⁸ Později dochází k názoru, že existují dva druhy sebelásky. V prvním případě se člověk chová sobecky a snaží si přisvojit co může za každou cenu. To však není pravá sebeláska a takoví lidé nemají dle Aristotela sebelásku mít, neboť škodí jak sobě, tak lidem kolem sebe.²⁹ Druhým případ spočívá v přisvojování si toho, co je krásné, i kdybychom při tom měli zemřít.³⁰ Taková je pravá sebeláska a tu mají

¹⁹ EN VIII 3, 1156a 24.

²⁰ EN VII 4, 1156b 7–15.

²¹ EN VIII 4, 1156a 12–13.

²² EN VIII 4, 1156b 10.

²³ EN VIII 4, 1156b 23–30.

²⁴ EE VII 22, 1236a 17–19.

²⁵ EN VIII 5, 1157a 27–34.

²⁶ EN IX 4, 1166b 1–2.

²⁷ EN IX 8, 1168b 4–5.

²⁸ EN IX 8, 1168a 28–29.

²⁹ EN IX 8 1169a 12–17.

³⁰ EN IX 8., 1169a 20–20.

pouze ctnostní lidé a takoví lidé ji podle Aristotela mají mít.³¹

Sebeláskou nebo přátelstvím se sebou samým se Aristotelés zabývá také v *Etice Eudémově*. Zde Aristotelés píše, že přátelství k sobě samému nelze chápat jako přátelství v obvyklém smyslu, protože k tomu jsou potřeba dva lidé, ale lze jej chápat jako přátelství mezi různými částmi duše.³² Proto má dobrý člověk dle Aristotela usilovat o to, aby byl sám sobě přítelem, protože má v sobě dvě části duše, které se chtějí přátelit a které nemohou být rozděleny.³³ Aristotelés dále tvrdí, že stejně tak jako jsou sladěné části duše dobrého člověka, jsou i dobří přátelé sladěni tak, že jsou v podstatě jednou duší.³⁴ Také ve spise *Magna Moralia* je ve 13. kapitole druhé knihy uvedeno, že dobrý člověk má sebelásku, pouze co se týče ušlechtilých skutků, kterých bude sám sobě přidělovat co nejvíce.³⁵ Ve 14. kapitole je dále vysvětleno, že dobrý člověk nemiluje sám sebe, ale dobro, a sebe tedy miluje jen proto, že je dobrý.³⁶ Pojďme se nyní podívat na to, jak je to s přátelstvím se sebou samým u lidí ctnostných.

³¹ *EN* IX 8 1169a 12–14.

³² *EE* 1240a 14–17.

³³ *EE* 1240b 29–31.

³⁴ *EE* 1240b 1–2.

³⁵ *MM* II 13, 1212b 6–10.

³⁶ *MM* II 13, 1212b 18–20.

1. Sebeláska u lidí ctnostných

V této kapitole se budu věnovat zejména sebelásce u lidí ctnostných. Nejprve se pokusím prozkoumat, odkud pochází znaky přátelství (1.1), poté rozeberu jednotlivé znaky přátelství a jejich výskyt ve vztahu mezi dvěma lidmi (1.2) a nakonec se pokusím nastínit, jak se takové znaky projevují ve vztahu člověka ctnostného se sebou samým (1.3) a odpovědět na otázku, zda je u ctnostného člověka přátelství se sebou samým, dle Aristotela, možné (1.4).

Aristotelés se v *Etice Níkomachově* věnuje přátelství se sebou samým v 4. kapitole a sebelásce (*filautia*) v 8. kapitole deváté knihy. Ve 4. kapitole Aristotelés vyjmenovává pět znaků, které jsou obecně považované za znaky přátelství¹, a poté prohlašuje, že tyto znaky jsou nejvíce patrné u vztahu ctnostného člověka k sobě samotnému.² Sebeláska se tedy v Aristotelově pojetí dá chápat také jako přátelství se sebou samým a Aristotelés tato slova používá synonymně.

Aristotelés se opět vrací ke znakům přátelství v kapitole 8. Tentokrát však říká, že se tyto znaky přenáší z vlastního já na další osoby.³ V této kapitole Aristotelés také vysvětluje, že sebeláska není jen jedna, ale existují dva druhy, podle toho, jak ji kdo chápe. První formu sebelásky má dle Aristotela většina lidí a projevuje se tím, že si takoví lidé snaží přisvojit co nejvíce rozkoší, poct a materiálních statků. Tato forma sebelásky je však vnímána negativně a lidé, kteří se takto chovají, bývají nazýváni sobci. Druhá forma sebelásky je charakteristická tím, že si člověk snaží osvojit to nejkrásnější a ta největší dobro.⁴ Tato forma sebelásky je vnímána pozitivně.⁵ Řecké slovo *filautia* tedy může znamenat jak sebelásku v pozitivním slova smyslu, tak sobectví.

¹EN IX 4, 1166a 3–8.

²EN IX 4, 1166a 30–33.

³EN IX 4, 1168b 5–6.

⁴EN IX 8, 1168b 14–1169a 7.

⁵EN IX 8, 1169a 8–9.

1.1 Původ znaků přátelství

Ve 4. kapitole deváté knihy *Etiky Níkomachovy* otevírá Aristotelés téma sebelásky touto tezí:

Způsob, jak se láska mezi přáteli projevuje, a znaky, jimiž určuje pojem přátelství, zdají se pocházet z chování člověka k sobě samému. (*EN* 1166a1–3)

Toto tvrzení je možné chápat v několika rovinách, na což upozorňuje Christof Rapp.⁶ Jako první je můžeme zkoumat v rovině definiční, což by mohlo znamenat, že pokud chceme definovat přátelství, musíme nejprve definovat přátelství k sobě samému. Další je rovina epistemologická, ve které by se toto tvrzení dalo chápat tak, že abychom mohli rozumět a poznat přátelství, musíme nejprve pochopit, co je to přátelství se sebou samým. Třetí je rovina ontologická, ve které se přátelství se sebou samým zdá být existenční podmínkou přátelství s dalšími lidmi. V této práci bych se chtěla věnovat převážně třetí rovině a tedy tomu, zda je přátelství se sebou samým podmínkou přátelství jako takového.

Ještě než se budeme věnovat zmíněným znakům přátelství, je vhodné položit si otázku, co znamená, že tyto znaky pochází z chování člověk k sobě samému. Podle Christofa Rappa to můžeme lépe pochopit, pokud se podíváme na 14. kapitolu osmé knihy *Etiky Níkomachovy*, kde Aristotelés mluví o vztazích v rodině.⁷ Zde Aristotelés říká, že všechny příbuzenské vztahy pochází nebo jsou odvozené ze vztahu dětí s jejich rodiči. Rodiče však milují své děti více, než děti milují své rodiče, protože pochází z nich a jsou jejich druhým já. Nejvíce je tento silný vztah podle Aristotela vidět u matek. Všechny ostatní příbuzenské vztahy jsou pak odvozené od tohoto vztahu mezi rodičem a dítětem. Bratři se navzájem milují, protože mají stejný původ, stejnou výchovu a často také podobný věk a bratřanci a další příbuzní jsou spřízněni skrze ně přes jejich společného praotce.⁸ Podle Rappa to znamená, že příklad z výše citované věty není u Aristotela jediný a že existují také jiné příklady, kdy je nějaký typ přátelství závislý na jiném. Podotýká však, že musíme být opatrní v tom, jak moc budeme tyto dva příklady pokládat

⁶Rapp, Ch., The Notion of Self-love in Aristotle EN IX. In: Masi F. – Maso S. – Viano C. (eds.), *Éthikê Theôria. Studi sull' Etica Nicomachea in Onore di Carlo Natali...* Roma, Edizioni di Storia e Letteratura 2019, s. 194.

⁷tamtéž s. 195.

⁸*EN* VIII 14, 1162b 18–1162a 4.

za vzájemně přenosné. Existenční závislost vztahů v rodině je totiž příkladem specifickým pouze pro vztahy mezi příbuznými.⁹

Aristotelés se k tomuto tvrzení vrací v 8. kapitole deváté knihy *Etiky Nikomachovy*. Zde si klade otázku, zda bychom měli nejvíce milovat sebe anebo někoho jiného.¹⁰ Nejprve popisuje obecné představy o člověku, který miluje sám sebe. Takovému člověku je většinou vytýkáno, že myslí jen na sebe a dělá vše jen pro svůj vlastní prospěch, zatímco dobrý člověk dělá vše pro krásno a pro přítele, přičemž se velmi často vzdá vlastního prospěchu.¹¹ Aristotelés však dále podotýká, že toto pojetí nesouhlasí zcela se skutečností, protože se zároveň říká, že máme nejvíce milovat nejlepšího přítele, což je ten, který přeje druhému dobra pro něho samotného, a toto nejvíce sedí na poměr člověka k sobě samému.¹² Aristotelés tedy opakuje již zmíněnou tezi jinými slovy:

Ale toto a všechno ostatní, co náleží k pojmu přítele, nejlépe se hodí na poměr člověka k sobě samému; neboť bylo již poznamenáno, že všechen přátelský poměr přenáší od jeho vlastního já na jiné. (*EN* 1168b 4–6)¹³

Zde Aristotelés místo formulace, že dané znaky přátelství pochází ze vztahu člověka se sebou samým, používá formulaci, že se přenáší z vlastního já na ostatní. Aristotelés dále potvrzuje své stanovisko tím, že přidává několik lidových přísloví, které souhlasí s tímto pojetím:

S tím souhlasí vesměs i přísloví, „Přátelství jest rovnost“, „Koleno blíže lýtka“. Neboť všechno to nejvíce platí o poměru člověka k vlastnímu já. Každý jest sám sobě nejlepším přítelem, proto má sám sebe nejvíce milovat. (*EN* 1168b 6–11)

Podle Rappa můžeme z tohoto rozšíření původní teze vyvodit tři věci. Za prvé je patrné, že 8. kapitola potvrzuje tezi 4. kapitoly deváté knihy tím, že explicitně zmiňuje znaky přátelství (*filika*).¹⁴ Za druhé právě zde Aristotelés

⁹Ch. Rapp, *The Notion of Self-Love in Aristotle*, s. 196

¹⁰*EN* IX 8, 1168a 28–29.

¹¹*EN* IX 8, 1168a 29–36.

¹²*EN* IX 8, 1168b 1–5.

¹³Podobnost s tezí ve 4. kapitole deváté knihy *Etiky Nikomachovy* je více patrná v anglickém překladu, kde je přeložena takto: „But these characteristics are found most of all in a person's relation to himself, and so are all the others by which a friend is defined; for, as we have said, all the features of friendship towards others extend from this relation.“ (překlad: Roger Crisp).

¹⁴Toto opět není patrné z českého překladu a je potřeba porovnání z anglickými překlady nebo s originálem.

přestává mluvit o přátelství se sebou samým a začíná mluvit o sebelásce. Poslední informace, kterou můžeme dle Rappa z tohoto rozšíření vyvodit, je, že fenomén sebelásky má kořeny v lidové moudrosti a nejedná se pouze o filozofický koncept.¹⁵ Stále však nemůžeme odpovědět na otázku, zda je přátelství se sebou samým podmínkou pro přátelství s dalšími lidmi, protože z toho, co jsme dosud rozebrali, vyplývá pouze to, že konkrétní znaky přátelství můžeme pozorovat ve vztahu člověka k sobě samému, a to ve větší míře, než ve vztazích s dalšími lidmi.¹⁶

1.2 Znaky přátelství

Poté, co Aristotelés uvede ve 4. kapitole deváté knihy *Etiky Níkomachovy* čtenáře do tématu tímto nejasným tvrzením, které jsme se v předchozí kapitole (1.1) pokusili rozebrat, pokračuje následujícím postupem. Nejprve uvede, co se o přátelství říká v obecné rovině, poté se věnuje ctnostnému člověku a jeho vztahu se sebou samým a na závěr popisuje sebelásku u lidí špatných a nedokonalých. Ve své práci jsem se rozhodla sledovat toto rozčlenění. V této podkapitole se tedy budu věnovat znakům přátelství v obecné rovině a tomu, jak se tyto znaky přátelství projevují ve vztahu mezi dvěma lidmi. Podívejme se nyní na to, jaké znaky přátelství Aristotelés zmiňuje:

Za přítele se totiž pokládá ten, kdo chce a koná skutečné nebo zdánlivé dobro kvůli druhému, anebo ten, kdo chce, aby byl a žil kvůli němu, zrovna jako tomu bývá u matek k dětem a taky u přátel, i když jeden druhého urazil; jiní zase pokládají za přítele toho, kdo s druhým stále obcuje a téhož si žádá, kdo s přítelem sdílí bol i radost, a to se zas nejvíce přihází u matek. Něčím takovým se určuje také pojem přátelství. (*EN* 1166a3–9)

Z toho nám vyplývá pět znaků (*filika*), které mohou charakterizovat pojem přátelství (*filia*):

- a) chtít a konat dobro (nebo zdánlivé dobro) kvůli příteli
- b) chtít, aby náš přítel žil, kvůli němu samotnému
- c) trávit s přítelem čas

¹⁵Ch. Rapp, *The Notion of Self-Love in Aristotle*, s. 197.

¹⁶Tamtéž s. 198–199.

d) mít zálibu ve stejných věcech¹⁷

e) sdílet s ním smutek i radost

Aristotelés předkládá tyto znaky či jevy jako soubor obecných představ o přátelství a později v 5. a 6. kapitole deváté knihy *Etiky Níkomachovy* přidává další dva (1.2.5). Pojdme se nyní postupně podívat na to, jak se jednotlivé znaky v přátelství mohou projevat.

1.2.1 Projevovaná přízeň a druhy přátelství

Začněme popořadě podle jednotlivých znaků. Jako první je tedy (a) chtít a konat dobro pro přítele, což je dle Aristotela zároveň také podmínkou přátelství. Ve 2. kapitole osmé knihy v *Etice Níkomachově* totiž říká, že přátelství je vzájemná přízeň, která musí být projevována.¹⁸ Nestačí tedy jen chtít, aby se náš přítel měl dobře a přát mu to, ale je potřeba mu tuto přízeň projevovat tím, že konáme věci, které k jeho dobru přispívají. Aristotelés zároveň podotýká, že to, co pro přítele děláme a co mu přejeme, nemusí být vždy opravdové dobro, ale pouze dobro zdánlivé. Lidé totiž často neusilují o to, co je dobré, ale o to, co se dobré zdá být.¹⁹ Co je opravdu samo o sobě dobré totiž dokážou vidět pouze ctnostní lidé, zatímco většina ostatních lidí vidí dobro v rozkoši a dalších klamech.²⁰

Přát někomu dobra můžeme dle Aristotela pro jeden ze tří důvodů, což jsou zároveň tři věci hodné lásky, podle nichž jsou také tři druhy přátelství.²¹ Ve 2. kapitole osmé knihy říká, že hodné lásky je pouze to, co je buď příjemné, užitečné anebo dobré.²² Od toho se odvíjí již zmíněné tři druhy přátelství, které jsou rozlišeny podle toho, na čem jsou jednotlivá přátelství založena. S lidmi se můžeme přátelit kvůli užitku, rozkoši anebo kvůli ctnosti.²³ Pokud je důvodem přátelství užitek anebo rozkoš, nemilujeme našeho přítele pro jeho osobu, ale

¹⁷Z českého překladu není jasně patrné, co Aristotelés výrazem *tauta hairúmenon* (1166a 6) myslel. V Křížově překladu totiž můžeme „*kdo s druhým stále obcuje a téhož si žádá*“ chápat tak, že přítel je někdo, kdo s druhým tráví čas a zároveň si s druhým přeje trávit čas. Z anglických překladů však vyplývá něco jiného, na příklad zde je tento znak přeložen takto „*one who lives with and (4) has the same tastes as another*“ (Ross) nebo „*someone who spends time with another and chooses the same things as he does*“ (Crisp). Z těchto překladů se tento znak dá pochopit spíše jako mít zálibu ve stejných věcech nebo mít tendenci si stejné věci vybírat.

¹⁸EN VIII 2, 1156a 4–5.

¹⁹EN VIII 2, 1155b 25–26.

²⁰EN III 6, 1113a 30–1113b 3.

²¹EN VIII 3, 1156a 7–9.

²²EN VIII 2, 1155b 18–19.

²³EE 1236a 12–14.

právě pro užitek nebo rozkoš, kterých se nám od něj dostává.²⁴ Pokud je důvodem přátelství ctnost, jedná se podle Aristotela o dokonalé přátelství, kterého by měli být schopní pouze ctnostní lidé.²⁵ Je možné, že Aristotelés nechává otevřenou možnost pro lidi, které se za ctnostné pouze pokládají, jak naznačuje ve 4. kapitole deváté knihy.²⁶

Dokonalé přátelství popisuje Aristotelés ve 4. kapitole osmé knihy. Ctnostní přítel podle něj přejí svým přátelům dobro „pro jejich osobu“.²⁷ Co však znamená přát dobro nebo někoho milovat pro jeho osobu? Touto otázkou se zabýval Anthony Price, který došel k tomu, že milovat někoho pro něj samotného podle Aristotela znamená milovat ho pro jeho osobnost²⁸ a být v souladu s jeho aktivitami.²⁹ Osobnost ctnostného člověka je totiž jednotná a jednotlivé části duše jsou svorné, zatímco osobnost špatného člověka je rozpolcená, protože každá část duše jej táhne jinam a vytváří tak neustálou disonanci.³⁰ Stejně tak jako je ctnostný člověk v souladu sám se sebou, je v souladu také se svými přáteli, protože má stejnou představu o blaženosti a o tom, jak jí dosáhnout.³¹ Pouze ctnostný člověk tedy dokáže milovat své přátele skrze spolupráci v myšlení a jednání.³² Naopak se špatným člověkem nebo s člověkem nezdrženlivým není takováto dlouhodobá spolupráce možná právě kvůli jeho rozpolcené osobnosti.³³ Z tohoto důvodu jsou prý přátelství špatných lidí pouze krátkodobá a nahodilá.³⁴ Přesto však mohou být dobří a špatní lidé přáteli, protože některé zájmy se shodují, jelikož každý má v sobě alespoň trochu dobra.³⁵ Nejvíce hodné lásky je dle Aristotela dobro samo o sobě, a protože ctnostní lidé mají dobro v sobě, je láska mezi těmito přáteli největší a nejlepší.³⁶ V *Etice Eudémově* pak Aristotelés vysvětluje, že pouze dokonalé přátelství je přátelstvím v primárním smyslu a všechny ostatní druhy

²⁴ EN VIII 3, 1156a 12–13.

²⁵ EN VIII 4, 1156b 7–8.

²⁶ EN IX 4, 1166a 10–11.

²⁷ EN VIII 4, 1156b 9–11.

²⁸ Price, A. W., *Love and Friendship in Plato and Aristotle*. New York, Oxford University Press 1989, s. 108.

²⁹ Tamtéž s. 124.

³⁰ EN IX 4, 1166b 6–8.

³¹ EN IX 6, 1167b 5–9.

³² Price, A. W., *Love and Friendship in Plato and Aristotle*, s. 128.

³³ Tamtéž s. 129.

³⁴ Rozpolcenosti lidí špatných a nezdrženlivých se podrobně věnuji ve 2. kapitole této práce (2).

³⁵ EE VII 22, 1238b 10–14.

³⁶ EN VIII 4, 1156b 23–24.

jsou od něj pouze pro podobnost odvozené.³⁷ Různí lidé tedy přejí svým přátelům dobra z různých důvodů, ale o přátelství se jedná vždy, pokud jsou jeden druhému přízniví a tuto přízeň si vzájemně projevují.³⁸

1.2.2 Dobro a život

Dalším znakem přátelství (b) je přát našemu příteli život pro něj samotného. Jak už jsme zmínili výše (1.2.1), existují tři druhy přátelství.³⁹ U přátelství pro rozkoš a pro užitek nepřejeme dobra ani života našemu příteli, ale spíše si přejeme, aby náš přítel žil a měl dobro, abychom my sami mohli čerpat výhody, které z tohoto konkrétního přátelství máme.⁴⁰ Nepřejeme tedy dobra ani života pro něj, ale spíše pro sebe. Už jsme také zmínili, že láska mezi ctnostnými lidmi směřuje k přítelově osobnosti, nikoliv k užitku nebo k rozkoši, které jsou však také součástí ctnostného přátelství.⁴¹ Je tedy důležité abychom našemu příteli přáli život pro něj. Aristotelés to uvádí na příkladu matek a nebo přátel, kteří se navzájem urazili.⁴² Matky totiž vždy přejí svým dětem, aby žili, i když se chovají jakkoliv a přátelé si také navzájem přejí života, přestože jeden druhého urazil. Život sám o sobě je totiž dle Aristotela přirozeně dobrý,⁴³ a proto je logické, že když chceme, aby náš přítel měl dobra, musíme mu také přát život. Také blaženost, jakožto nejvyšší dobro, je v činnosti,⁴⁴ a proto se asi dá získat jedině během života. Aristotelés sice připouští, že člověka ještě po smrti ovlivňují osudy jeho přátel a potomků, ale ne natolik, aby ho mohly učinit blaženým, pokud není, nebo ho naopak o blaženost připravit.⁴⁵

1.2.3 Společně strávený čas a záliby v podobných věcech

Třetím a čtvrtým znakem přátelství je (c) společné trávení času a (d) záliba v podobných věcech či tendence dělat podobná rozhodnutí. V *Etice Níkomachově* se Aristotelés několikrát zmiňuje o tom, jak je pro přátelství důležitý společně

³⁷ *EE* 1236b 23–26.

³⁸ *EN* VIII 3, 1156a 8–11.

³⁹ *EN* VIII 3, 1156a 7.

⁴⁰ *EN* VIII 3, 1156a 12–20.

⁴¹ *EN* IIIV 4, 1156b 14–18.

⁴² *EN* IX 4, 1166 a 5–6.

⁴³ *EN* IX 9, 1170a 26.

⁴⁴ *EN* I 10, 1099b 25–26.

⁴⁵ *EN* I 11, 1101b 1–6.

strávený čas. Zejména je tomu tak u dokonalého přátelství, protože aby mohlo dokonalé přátelství vzniknout, je potřeba, aby měli oba přátelé dost času se navzájem osvědčit,⁴⁶ a když se tak stane, málokdy se takoví přátelé rozcházejí.⁴⁷ Naopak přátelství pro rozkoš a pro užitek často vznikají rychle a také rychle zanikají.⁴⁸ Přátelství se podle Aristotela buduje společným žitím, čímž nemyslí bydlení ve stejné domácnosti. Aby lidé mohli společně trávit čas, je potřeba, aby měli zálibu ve stejných věcech nebo činnostech. Aristoteles říká, že pro někoho to může být pití, pro někoho cvičení a pro další třeba filozofování.⁴⁹ Zásadní je však výměna slov a myšlenek mezi přáteli, protože tím se také nejvíce odlišujeme od zvířat.⁵⁰ Pokud spolu přátelé nežijí, je proces vzájemného osvědčování pozastaven a přátelství může být zapomenuto.⁵¹ O přátelství je tedy nutné neustále pečovat.

1.2.4 Sdílení emocí

Posledním znakem přátelství (e), které Aristotelés vyjmenovává ve 4. kapitole osmé knihy *Etiky Níkomachovy*, je vzájemné sdílení radostí a smutků mezi přáteli. Aristotelés by asi pokládal to, že se radujeme z úspěchů našich přátel a rmoutíme se z jejich neúspěchů, jako něco zcela přirozeného, protože neradovat se, z čeho se člověk radovat má, nepokládá za lidské. Ve 14. kapitole třetí knihy *Etiky Níkomachovy* říká, že lidí, kteří nemají příjemné ani nepříjemné pocity, je velmi málo, protože takřka nejsou lidmi. Dokonce podotýká, že pro ně neexistuje žádný název.⁵²

1.2.5 Přízeň a svornost

V 5. a 6. kapitole deváté knihy *Etiky Níkomachovy* pak Aristotelés vyjmenovává další znaky nebo jevy, které s přátelstvím úzce souvisejí. Jedná se o:

(f) přízeň

(g) svornost

⁴⁶ EN VIII 4, 1156b 26–30.

⁴⁷ EN VIII 4, 1156b 19.

⁴⁸ EN VIII 4, 1156a 20.

⁴⁹ EN IX 12, 1172a 1–6.

⁵⁰ EN IX 9, 1170b 11–14.

⁵¹ EN VIII 6, 1157b 12–13.

⁵² EN III 14, 1119a 6–12. Dnes bychom je pravděpodobně nazvali jako bezcitní lidé anebo lidé s psychopatickou či sociopatickou osobností.

O přízni (f) jsme se již výše zmínili (1.2.1), když jsme rozebírali první ze znaků (a), kterým je přát a konat dobro pro přítele. Přát někomu dobro je již samo o sobě přízni, ale zde se ještě nejedná o přátelství. Pokud však také pro našeho přítele konáme to, co považujeme za dobré, projevujeme tím naši přízeň a tato projevovaná přízeň je podmínkou přátelství.⁵³ Samotná přízeň není dle Aristotela přátelstvím,⁵⁴ ale je jeho počátkem. Aristotelés říká, že přízeň vzniká náhle a je pouhou povrchní sympatií nebo zalíbením. Pro vznik přátelství je však nutná. Dále podotýká, že přízeň se nevyskytuje u přátelství pro užitek a pro rozkoš, protože u těchto typů přátelství nepřejeme dobra našemu příteli, ale spíše sobě. Přízeň druhého si totiž můžeme získat jedině ctností nebo zdatností.⁵⁵ Toto se může zdát poněkud rozporuplné, protože na jednu stranu Aristotelés říká, že bez přízně nemůže přátelství vzniknout, a na druhou stranu prohlašuje, že v přátelství pro užitek a pro rozkoš není přízně. Aristotelés zde možná naznačuje, že pravé přátele si člověk nekoupí ani penězi ani jinými výhodami. Něčím takovým můžeme získat přátele pro užitek a pro příjemnost, ale nikdy tak nemůže vzniknout dokonalé přátelství.

Svornost (g) je spíše dalším druhem přátelství nežli znakem.⁵⁶ Aristotelés totiž kromě již zmíněného (1.2.1) rozlišení přátelství podle jeho základu (užitek, rozkoš a ctnost) používá také rozlišení podle postavení přátel vůči sobě a také podle typu vztahu. Podle Aristotela je každé přátelství založené mimo jiné buď na rovnosti a nebo na hierarchii.⁵⁷ Příkladem přátelství založeném na rovnosti je přátelství mezi ctnostnými lidmi. Přátelství založené na hierarchii je například přátelství mezi synem a otcem.⁵⁸ Další rozlišení je podle typu vztahu, kde Aristotelés rozlišuje přátelství uvnitř rodiny, přátelství mezi druhy a přátelství občanské.⁵⁹ Přátelství uvnitř rodiny může být založené na rovnosti, jako například mezi bratry nebo hierarchii, jako například mezi otcem a synem nebo mezi mužem a ženou, protože podle Aristotela má žena vůči muži podřízené postavení.⁶⁰ Přátelství mezi druhy je založené na rovnosti a stejně tak přátelství občanské.

⁵³ EN IIIV 2, 1156a 4–5.

⁵⁴ EN IX 5, 1166b 30.

⁵⁵ EN IX 5, 1167a 3–21.

⁵⁶ EN IX 6 1167a 22.

⁵⁷ EE IIV, 1239a 2–4.

⁵⁸ EE 1238b 20–24.

⁵⁹ EN VIII 14, 1161b 11–16.

⁶⁰ EN VIII 8, 1158b 13–18.

Zde se opět dostáváme ke svornosti, protože právě svornost je podle Aristotela občanským přátelstvím.⁶¹ Svornost znamená být jednotní ohledně věcí prospěšných, jako například, kdo bude vládnout obci nebo s kým uzavřít dohodu. Nejedná se o pouhou shodu názorů nebo myšlenek, protože tu mohou mít lidé zcela náhodně, i když se vůbec neznají.⁶² Aristotelés dále vysvětluje, že svorní mohou být pouze ctnostní lidé, protože jejich myšlení se shoduje, jelikož všichni chtějí to, co je spravedlivé a dobré pro všechny. Špatní lidé pak podle Aristotela mohou být svorní jen na chvíli, pokud zrovna shodují jejich zájmy, jelikož špatní lidé chtějí dobré věci jen pro sebe a nemyslí na ostatní.⁶³ Je otázkou, zda ctnostní lidé, protože chtějí to, co je dobré a spravedlivé pro všechny, přemýšlejí stejně a shodují se na tom, jak takového dobra a spravedlnosti dosáhnout, ale tímto problémem se v této práci nebudu zabývat.

1.3 Přátelství se sebou samým

V této podkapitole se budu věnovat vztahu ctnostného člověka k sobě samému a pokusím se zjistit, zda je dle Aristotela možné být sám sobě přítelem. Pojdme se nyní vrátit do 4. kapitoly deváté knihy *Etiky Nikomachovy*, kde Aristotelés po vyjmenování znaků přátelství předkládá důležité upřesnění:

Všechno to jest u člověka ctnostného vzhledem k němu samému, u ostatních lidí potud, pokud se za takové pokládají. (*EN* 1166a 10-11)

Zdá se tedy, že přátelství se sebou samotným jsou schopni pouze ctnostní lidé a v nějaké míře také lidé, kteří si o to o sobě myslí. Jak se však tento pozitivní vztah sám se sebou projevuje? Je možné aplikovat jednotlivé znaky přátelství na sebe samého? V následujícím textu se na tyto otázky postupně pokusím odpovědět.

1.3.1 Právě já

Jak tedy můžeme jednotlivé znaky přátelství aplikovat sami na sebe? Začneme opět prvním znakem (a), kterým je chtít a konat dobro kvůli příteli. Kromě

⁶¹*EN* IX 6, 1167b 3–4.

⁶²*EN* IX 6, 1167a 29–34.

⁶³*EN* IX 6, 1167b 5–14.

přítele by si tedy člověk měl přát dobro také pro sebe samotného a snažit se ho pro sebe nějakým způsobem opatřit. Co však znamená přát si a konat dobro pro sebe samotného? Aristotelés říká, že přát něco sobě samotnému znamená přát to našemu rozumu, protože ten je tím, co můžeme nazvat pravým já:

I chce sám sobě skutečného i zdánlivého dobra a koná je - neboť člověku dobrému náleží dobro uskutečňovat -, a to pro sebe; totiž pro rozumovou schopnost (*to dianoétikon*), jež, zdá se, jest vlastním já každého. (*EN* 1166a 15–18) (...) Zdá se pak, že každý člověk jest, nebo především jest to, co v něm myslí (*to nouín*). (*EN* 1166a 23)

Zde se musíme pozastavit a vysvětlit, co Aristotelés touto „rozumovou schopností“ asi myslí. Duše každého člověka se totiž dle Aristotela skládá ze dvou částí, a to z části rozumné (*logon echon* = rozum mající) a nerozumné (*alogon* = bez rozumu).⁶⁴ Rozumná část je ta, která má rozum sama v sobě, ale podíl na něm má i nerozumná část.⁶⁵ Nerozumná část obsahuje složku rostlinnou, kterou mají společnou všechny živé bytosti. Tato složka nám zajišťuje výživu a nejvíce se projevuje ve spánku. Rostlinná nebo výživná složka nemá s rozumem nic společného. Proto se říká, jak Aristotelés podotýká, že ctnostný a špatný člověk se polovinu svého života vůbec neliší.⁶⁶ Nerozumná část však obsahuje ještě jednu složku, a tou je složka žádavá. Tato složka už se může rozumu účastnit, ale jen pokud ho poslouchá.⁶⁷ Žádavá složka také obsahuje mravní ctnosti jako je zdrženlivost, uměřenost nebo statečnost.⁶⁸ U špatného či nezdrženlivého člověka tato složka často převezme kontrolu nad složkou rozumovou, což vede k rozpolcenosti duše, protože každá složka duše táhne onu osobu někam jinam.⁶⁹ U ctnostných lidí jsou obě tyto části naopak zcela sladěné.⁷⁰ Dá se tedy říct, že složka žádavá je zároveň rozumná i nerozumná a je prostupuje obě části duše.

Rozumná část má rozum sama v sobě a obsahuje rozumové ctnosti jako je moudrost, chápání a rozumnost.⁷¹ Ve 2. kapitole šesté knihy v *Etice Nikomachově* pak Aristotelés dále rozděluje rozumnou část na stránku poznávací (*to*

⁶⁴ *EN* I 13, 1102a 28.

⁶⁵ *EN* I 13, 1102b 29–32.

⁶⁶ *EN* I 13, 1102a 32–1102b 7.

⁶⁷ *EN* I 13, 1102b 30–32.

⁶⁸ *EN* I 13, 1103a 4–6.

⁶⁹ *EN* I 13, 1102b 18–22.

⁷⁰ *EN* I 13, 1102b 27–29.

⁷¹ *EN* I 13, 1103a 3–6.

epistémonikon) a stránku usuzovací (*to logistikon*).⁷² Poznávací stránka posuzuje „*taková jsoucna, jejichž počátky nemohou být jinak*“. Stránka usuzovací se pak zabývá věcmi, které se mohou měnit.⁷³ Ctností stránky usuzovací je rozumnost (*frónésis*) a ctností stránky poznávací je moudrost (*sofia*). Z těchto dvou ctností je dle Aristotela vyšší moudrost.⁷⁴ Člověk však dle Aristotela nemůže splnit svůj úkol bez rozumnosti a bez mravních ctností (*areté*). Aristotelés vysvětluje, že díky mravním ctnostech si volíme správný cíl a díky rozumnosti volíme správné prostředky.⁷⁵ Mravní ctnosti jsou také dvojího druhu, a to přirozené a vlastní.⁷⁶ Přirozené mravní ctnosti jsou ty, pro které máme přirozené vlohy⁷⁷, a vlastní ctnosti jsou takové, které nemohou vzniknout bez rozumnosti.⁷⁸ Pokud tedy někteří lidé mají jen některé mravní ctnosti, je to proto, že k nim mají přirozené vlohy.⁷⁹ Pokud však nabudou rozumnosti, budou mít zároveň všechny ostatní mravní ctnosti, protože rozumnost je jen jedna.⁸⁰ Bez rozumnosti a bez mravní ctnosti není tedy dle Aristotela možné uskutečnit správnou záměrnou volbu. Zároveň však rozumnost není vyšší než moudrost, protože rozumnost zajišťuje, aby moudrost mohla vzniknout.⁸¹

Z této kapitoly tedy plyne otázka: co je naším pravým já? Pokud je rozumová složka naším pravým já⁸² a je dále rozdělena na další dvě stránky⁸³, která z těchto stránek bude naším vlastním bytím? Bude to stránka poznávací, stránka usuzovací nebo je toto dělení pro tento problém irelevantní?

V 7. kapitole desáté knihy *Etiky Níkomachovy* Aristotelés vysvětluje propojení mezi blažeností a naším pravým já. Blaženost je totiž činnost podle té nejhodnotnější ctnosti,⁸⁴ a protože nejhodnotnější ctností je moudrost, bude se jednat o činnost rozjímavou.⁸⁵ Jedině tato činnost je totiž zcela soběstačná a milována sama pro sebe. Blaženost je totiž dle Aristotela „*v prázdní*“ a všemi

⁷² EN VI 2, 1139a 12–13.

⁷³ EN VI 2, 1139a 6–9.

⁷⁴ EN VI 13, 34–35.

⁷⁵ EN VI 13, 1144a 7–9.

⁷⁶ EN VI 13, 1144b 14.

⁷⁷ EN VI 13, 1144b 4.

⁷⁸ EN VI 13, 1144b 16–17.

⁷⁹ EN VI 13, 1144b 4–9, 34–36.

⁸⁰ EN VI 13, 1144b 36–1145a 2.

⁸¹ EN VI 13, 1145a 4–9.

⁸² EN IX 4, 1166a 17–18.

⁸³ EN VI 13, 1139a 6–9.

⁸⁴ EN X 7, 1177a 11–13.

⁸⁵ EN X 7, 1177a 18.

ostatními praktickými činnostmi se zaneprázdnujeme, abychom takové prázdně dosáhli.⁸⁶ Dokonalá blaženost je tedy rozjímání, které trvá po celý život.⁸⁷ Takový život by byl dle Aristotela více než život lidský, protože rozum je částí člověka, která má božský základ, a život podle rozumu je vůči životu lidskému také jaksi božský. Právě o takový život bychom měli usilovat, protože to nejdokonalejší v nás, tedy rozum, je zároveň to, co je naším pravým já.⁸⁸ Právě já se tedy uskutěčňuje rozjímáním a rozjímání je možné, pouze pokud jsme nabyli moudrosti, jež je nejvyšší z ctností a náleží poznávací stránce duše. Podle této kapitoly se tedy zdá, že Aristotelés pravým já myslí právě tuto stránku duše.⁸⁹

Pokud je však blaženost v činnosti rozjímavé, která je zcela soběstačná, je na místě si položit si otázku, zda ctnostný člověk vůbec potřebuje přátele. Na to se Aristotelés pokouší odpovědět v 9. kapitole deváté knihy *Etiky Nikomachovy*. Aristotelés zde říká, že činit dobro je lepší než je přijímat, a proto bude ctnostný člověk potřebovat přátele, aby jim mohl dobře činit, protože je zároveň krásnější činit dobro přátelům než cizím lidem.⁹⁰ Dalším důvodem, proč ctnostný člověk potřebuje přátele, je to, že není správné, aby se z dobrého člověka stal samotář, protože pak by měl všechna dobra pouze pro sebe. Třetím důvodem je pak to, že člověk je stvořen k bytí ve společnosti, a to se týká i blaženého člověka. Posledním důvodem je, že když už je člověk ve společnosti, což je pro něj přirozené, je lepší žít s ctnostnými přáteli než z náhodnými a cizími lidmi.⁹¹ Blažený člověk tedy nepotřebuje přátele pro příjemnost ani pro užitek, ale potřebuje je proto, aby jim mohl činit dobře a udržel si tak svou blaženost.⁹² Blaženost je totiž v činnosti a je snadnější být činný vůči ostatním než k sobě samému.⁹³ Dále bude potřebovat přátele proto, aby mohl pozorovat ctnostné skutky, které se lépe pozorují na přátelích než na sobě.⁹⁴ Dokonce i když člověk provozuje činnost rozjímavou, která je sama o sobě dostačující, Aristotelés podotýká, že je přece jen

⁸⁶ EN X 7, 1177b 2–13.

⁸⁷ EN X 7, 1177b 19–25.

⁸⁸ EN X 7, 1177b 27–1178a 8.

⁸⁹ Otázkou je, zda toto „teoretické já“ můžeme považovat za naše bytí, či zda to není spíše bytí božské. Zdá se totiž zvláštní, že by rozumová část, jež rozjímá o věčných pravdách, měla nějaké individuální rysy.

⁹⁰ EN IX 9, 1169b 11–14.

⁹¹ EN IX 9, 1169b 17–21.

⁹² EN IX 9, 1169b 25–27.

⁹³ EN IX 9, 1170a 5–7.

⁹⁴ EN IX 9, 1169b 32–1170a 4.

lepší mít k této činnosti společnost.⁹⁵ I ctnostný člověk tedy potřebuje ctnostné přátele, aby mohl být šťastný a udržel si svou blaženost.⁹⁶

Která rozumová část je tedy naším pravým já? Je to stránka poznávací nebo usuzovací? A je život podle rozumu život podle poznávací či usuzovací stránky? Zdá se, že knihy devátá a desátá v *Etice Níkomachově* představují trochu jiné a někdy se zdá, že i protichůdné perspektivy v otázce vlastního bytí či pravého já. Obě spatřují pravé já v rozumu, ale v deváté knize se jedná o rozum vztahující se k lidskému společenství a v desáté knize naopak o rozum rozjímající o věcech božských a věčných. Ačkoli obě knihy mluví o rozjímání či kontemplaci, v deváté knize se jedná o kontemplaci jednání⁹⁷ a v knize desáté o kontemplaci věčného a neproměnlivého.⁹⁸ Devátá kniha staví do popředí společenské bytí člověka, za nějž odpovídá praktická rozumnost (*fronésis*), která je součástí usuzovací stránky rozumu. Desátá kniha naopak vyzdvihuje poznávací stránku rozumu, tedy rozum teoretický, kterému přísluší moudrost (*sofia*). Otázka však je, zda máme při hledání odpovědi na otázku, co je naše vlastní bytí či co je naše pravé já, tyto dvě rozumové stránky reprezentující praktické od teoretického od sebe oddělovat či zda je máme vnímat jako jeden celek, který společně tvoří naše pravé já.

1.3.2 Sebezachování a přístup k životu

Nyní se přesuneme k dalšímu znaku, čímž je (b) chtít aby náš přítel žil, kvůli němu samotnému. Jak pak tedy můžeme sobě samému přát či nepřát život? I na toto Aristotelés odpovídá tím, že zachování našeho života si přejeme zejména pro naši rozumovou složku:

Také chce žít a být zachován, a to si přeje nejvíce pro tu schopnost, již myslí (*hó fronei*): neboť pro člověka ctnostného jeho bytí jest dobrem. (*EN* 1166a 18–19)

Dále vysvětluje, že každý člověk přeje dobra a tím pádem i život sám sobě, s tím, že se nechce stát někým jiným, protože by pak všechna dobra mělo to stvoření, kterým by se stal.⁹⁹ Dokonce i kdybychom se stali bohem, měl by naše

⁹⁵ *EN* X 7, 1177a 1177a 35–1177b 1.

⁹⁶ *EN* IX 9, 1170b 18–19.

⁹⁷ *EN* IX 4, 1166a 24–26, IX 9, 1170a 26–1170b 19.

⁹⁸ *EN* X 7, 1177a 19–1177b 26.

⁹⁹ *EN* IX 4, 1166a 18–22.

dobra bůh a ne my, protože bůh má svá dobra, protože je bohem.¹⁰⁰ Dobrý a žádoucí život můžeme mít, jen pokud budeme sami sebou, což znamená, že budeme co nejvíce poslouchat rozumu a přát dobra i života zejména naší rozumové složce. Aristotelés dokonce říká, že pokud tak neučiníme, může se stát, že si život znechutíme až tak moc, že jej ukončíme sebevraždou.¹⁰¹ Je zřejmé, že Aristotelés sebevraždou opovrhoval a bral ji jako něco, čeho jsou schopni pouze špatní lidé, na rozdíl od stoiků, pro které sebevražda představovala poslední východisko pro někoho, kdo z nějakého důvodu nemohl vést rozumný život.¹⁰² Sebevraždou se podrobněji zabývám ve druhé kapitole (2.4.2).

1.3.3 Trávení času se sebou samým

Nyní se dostáváme ke třetímu znaku, čímž je (c) trávit s přítelem čas. Můžeme si však položit otázku, jak se tento znak projevuje ve vztahu k sobě samému. Co znamená trávit čas sám se sebou? Znamená to zkrátka být sám nebo je to něco jiného? Aristotelés říká, že pro ctnostného člověka je slastné trávit čas sám se sebou, protože se může těšit ze svých minulých ctnostných skutků, ale také z naděje na budoucnost:

Takový chce stále s sebou obcovat; neboť jest to zdrojem slasti; vzpomínky na minulé skutky jsou totiž jsou příjemné a naděje na budoucí jsou dobré: a takové působí slast. (*EN* 1166a 24–26)

Podle Aristotela je totiž u přítomného příjemná skutečnost, u minulého vzpomínka a u budoucího naděje.¹⁰³ Opět se tedy dostáváme k myšlení a k tomu, že největší radost nám poskytuje složka rozumová, pokud jsme ctnostným člověkem. S pomocí rozumové složky můžeme totiž vzpomínat na naše minulé ctnostné skutky, těšit se z naděje na budoucnost a zároveň provozovat tu nejvyšší z činností, kterou je činnost rozjímavá.¹⁰⁴

¹⁰⁰ *EN* IX 4, 1165b 22–23.

¹⁰¹ *EN* IX 4, 1166 b 11–13.

¹⁰² Spaemann, R., *Štěstí a vůle k dobru*, s. 61.

¹⁰³ *EN* IX 7, 1168a 13–15.

¹⁰⁴ *EN* X 7, 1177a 19–20. Zde jde ovšem o kontemplaci jednání a nikoliv o rozjímání o věcech božských a neměnných, tak jak je to popsáno v 7. kapitole desáté knihy *Etiky Nikomachovy* (1177a 19–1177b 26). Zároveň však Aristotelés hned po této větě dodává že ctnostný člověk „*I věděním ve své rozumové schopnosti oplývá.*“ (1166a 26–27) Tady dle mého názoru může narážet na rozjímání o věcech božských a neměnných.

Trávit čas sám se sebou tedy neznamená pouze být sám, stejně jako trávit čas s přítelem neznamená pouze být v té samé místnosti. Oboje je totiž v činnosti a pro ctnostného člověka je nejslastnější činnost rozjímavá. Tato činnost, jak jsme již řekli výše (1.3.1), je zároveň také nejhodnotnější a nejstálější, protože rozjímat můžeme téměř nepřetržitě, na rozdíl od ostatních činností.¹⁰⁵ Tato činnost je také spojena se soběstačností, protože k ní člověk nepotřebuje ostatní a vystačí si zcela sám, a to o to více, o kolik je moudřejší. Jedině tato činnost je pak milována sama pro sebe, zatímco ostatní činnosti mají nějaký jiný cíl.¹⁰⁶ Činnost rozjímavá, pokud je vykonávána celý život, vede k dokonalé blaženosti.¹⁰⁷

1.3.4 Přátelství mezi různými částmi duše

Čtvrtým znakem přátelství (d), který Aristotelés zmiňuje, je mít zálibu ve stejných věcech jako náš přítel. Je poněkud nesmyslné se ptát, zda člověk může mít sám se sebou společné záliby. Odpovědět na tuto otázku se zdá být možná jediné, pokud člověka vnímáme jako dvojího,¹⁰⁸ což Aristotelés naznačuje ve 4. kapitole deváté knihy *Etiky Níkomachovy*.¹⁰⁹ V *Etice Eudémově* Aristotelés říká, že přátelství se sebou samým nelze chápat jako přátelství v obvyklém smyslu, protože k tomu jsou potřeba dva lidé, ale lze je chápat jako přátelství mezi různými částmi duše. Stejně tak, jako člověk může být sám sobě přítelem, může být sám sobě také protivníkem. Aristotelés uvádí příklad, když někdo sám sobě křivdí.¹¹⁰ Zde dochází k tomu, že jedna část naší duše křivdí jiné části.¹¹¹ Podle Aristotela se dobrý člověk snaží být sám sobě přítelem, protože má v sobě dvě

¹⁰⁵ EN X 7, 1177a 19–24.

¹⁰⁶ EN X 7, 1177a 27–1177b 4.

¹⁰⁷ EN X 7, 1177b 19–25.

¹⁰⁸ Tato teze (1166a 35–1166b 2) se dá pochopit různě dle různých překladů. Zatímco v českém překladu Antonína Kříže je možné ji pochopit tak, že k tomu, abychom mohli nějaký vztah považovat za přátelství, potřebujeme v tomto vztahu pozorovat alespoň dva znaky přátelství; „Zanechejme však zatím toho, zda přátelství k sobě samému jest možné či ne; přátelstvím se zdá být potud pokud má dvě nebo více z uvedených věcí, a přátelství v nejvyšší míře se podobá lásce k sobě samému.“ V anglickém překladu Rogera Crispa je patrné, že Aristotelés má na mysli, že k přátelství jsou potřeba dva, a že pokud mluvíme o přátelství se sebou samým, je potřeba o jednotlivci smýšlet jako o dvojím: „Whether there is friendship towards oneself or not is a question we can put to one side for the present. From what we have said, however, and because the extreme of friendship is close to friendship of oneself, there would seem to be friendship in so far as someone is regarded as a plural entity.“

¹⁰⁹ EN IX 9, 1166a 35–1166b 2.

¹¹⁰ EE 1240a 14–19.

¹¹¹ EN V, 1138b 7–13.

části, které se chtějí přátelit a které nemohou být rozděleny.¹¹² Různé části duše v nás by tedy mohly mít také různé zájmy a záliby v různých věcech. U dobrého člověka pak tyto dvě části pravděpodobně také mají zálibu ve stejných věcech, což budou nejspíš nějaké ctnostné činnosti.

1.3.5 Sdílení emocí se sebou samým

Posledním znakem (e) je sdílet s přítelem smutek i radost. Jak je však můžeme sdílet samy se sebou? Aristotelés říká, že tento soucit nebo empatie sama se sebou je možný pouze pro ctnostné lidi, protože pouze ctnostní lidé jsou konzistentní v tom, co jim způsobuje radost a co smutek:

Rmoutí se a raduje se nejvíc sám se sebou; neboť stále totéž jest mu nelibé a libé, a ne hned to, hned ono; neboť lítosti takřka nezná. (*EN* 1166a 27–30)

Dále Aristotelés říká, že tito lidé nemají skoro žádnou lítost.¹¹³ Také ctnostní lidé však někdy mohou lítost pocítit, protože se mohou dopustit jednání z nevědomosti. Takové jednání může být nedobrovolné, pokud člověk svého činu, který učinil z nevědomosti nějaké dílčí skutečnosti, lituje.¹¹⁴ Nevědomost toho, co má člověk konat a čemu se vyhýbat nebo neznalost všeobecně uznávaných pravidel, však není nevědomost, ale špatnost.¹¹⁵ Ctnostní lidé však jednají kvůli kráse (*to kalón*), a tím pádem nemají téměř čeho litovat, ať se události vyvinou jakkoliv, protože oni udělali to nejlepší, co mohli. Aristotelés toto dobře vysvětluje na příkladu statečnosti v 11. kapitole třetí knihy v *Etice Nikomachově*. Zde říká, že ten, kdo je statečný, něco podstupuje, protože je to krásné, anebo proto, že opak je ošklivý.¹¹⁶ Nejedná se však o statečnost, pokud je někdo ke statečnému činu donucen¹¹⁷ nebo pokud jej vykoná, protože si neuvědomuje nebezpečí.¹¹⁸ Opravdu statečný člověk je ten, který neutěče z boje přestože ví, že zemře.¹¹⁹ Takový člověk zemře pro krásu.

Rapp toto konzistentní chování ctnostného člověka popisuje jak synchronní

¹¹² *EE* 1240b 29–31.

¹¹³ *EN* IX 4, 1166a 20.

¹¹⁴ *EN* III 2, 1110b 19.

¹¹⁵ *EN* III 2, 1110b 32–35.

¹¹⁶ *EN* III 11, 1116a 10–11.

¹¹⁷ *EN* III 11, 1116b 2–3.

¹¹⁸ *EN* III 11, 1117a 23–27.

¹¹⁹ *EN* III 11, 1116b 19–23.

a diachronní jednotu.¹²⁰ Synchronní jednotu neboli konzistence v přítomném okamžiku znamená soulad jednotlivých částí duše. Diachronní jednotu čili konzistence napříč časem znamená dlouhodobě žít a chovat se ctnostně. Konzistence sama o sobě není dobrem, ale potřebujeme ji k tomu, abychom dobří byli.¹²¹ Rapp dodává, že sdílet emoce sám se sebou znamená, že člověk jedná zásadově a reaguje na podněty kolem sebe předvídatelným způsobem.¹²² K ctnosti totiž podle Aristotela patří to, že se člověk raduje a rmoutí z věcí, ze kterých se radovat a rmoutit má.¹²³

1.4 Závěr sebelásky u ctnostných lidí

Aristotelés svůj výklad o znacích přátelství a o tom, jak se tyto znaky projevují u ctnostného člověka ve vztahu k sobě samotnému, ve 4. kapitole deváté knihy *Etiky Níkomachovy* uzavírá takto:

Ježto tedy ctnostný člověk každou z těch věcí má vzhledem k sobě samému – vždyť přítel jest druhé já –, tak se zdá, že i přátelství záleží v něčem takovém a že přáteli jsou ti, kteří takové věci mají. (*EN* 1166a 30–33)

Zde opakuje své předchozí tvrzení, že všechny znaky přátelství, které předtím vyjmenoval, má ctnostný člověk ve vztahu k sobě samému. K tomu však prohlašuje, že přítel je naše druhé já, a posléze naznačuje, že přátelství je pravděpodobně možné s těmi, kteří dokážou tyto znaky přátelství aplikovat i na sebe samotné. Co však znamená, že přítel je naším druhým já? Aristotelés mluví o příteli jako o druhém já dvěma způsoby. Poprvé o něčem takovém mluví, když popisuje již výše zmíněné (1.1) příbuzenské vztahy. Děti jsou totiž druhé já svých rodičů, protože pocházejí z nich.¹²⁴ Rodiče tak milují své děti, jako by byly částí jich samých, a děti milují své rodiče, protože z nich pocházejí.¹²⁵

Druhý způsob, jak Aristotelés popisuje fenomén druhého já, spočívá v tom, že přítel je naším druhým já proto, že skrze něj můžeme nahlížet dobra, a to jak

¹²⁰Rapp, Ch., *The Notion of Self-Love in Aristotle*, s. 219–210.

¹²¹tamtéž s. 211

¹²²tamtéž s. 211.

¹²³*EN* IV 2, 1121a 4–5.

¹²⁴*EN* VIII 14, 1161b 28–29.

¹²⁵*EN* VIII 14, 1161b 18–19.

dobra našeho přítele, tak svého vlastního dobra. Život člověka je totiž charakteristický vnímáním a myšlením¹²⁶ a zároveň je dobrý a příjemný, a to zejména pro ty, kteří jsou ctnostní a mají štěstí. Tím, že provozujeme činnosti, jako je pozorování, poslouchání, chůze nebo myšlení, zároveň pocítujeme, že jsme naživu, což je samo o sobě příjemné.¹²⁷ Je však jednodušší vykonávat tyto činnosti s přáteli než sami.¹²⁸ Pro člověka ctnostného je například příjemné pozorovat skutky svých ctnostných přátel, protože jsou mu vlastní a o to víc, pokud je daný člověk jeho přítelem.¹²⁹ Pozorovat svoje vlastní skutky je však o poznání těžší.¹³⁰ Nicméně ctnostný člověk nezůstává jen u pozorování, ale tím, že žije se svými přáteli, se sám upevňuje ve své ctnosti.¹³¹ Společné žití se u lidí vyznačuje zejména výměnou slov a myšlenek a takováto výměna s ctnostnými přáteli nám umožňuje pocítovat dobro v nás a zároveň se upevňovat v ctnosti.¹³²

Aristotelés pak ukončuje téma ctnostných lidí a jejich vztahu se sebou samým ve 4. kapitole deváté knihy *Etiky Níkomachovy* touto tezí:

Zanechejme však zatím toho, zda přátelství k sobě samému jest možné, či ne; přátelstvím se zdá být potud, pokud má dvě nebo více z uvedených věcí, a přátelství v nejvyšší míře se podobá lásce k sobě samému. (1166a 34–1166b 2)

Aristotelés zde lehce zpochybňuje možnost přátelství se sebou samým a říká, že se zdá, že něco takového je možné, pouze pokud člověka považujeme za jaksi dvojího.¹³³ Zde se můžeme opřít o pasáž z *Etiky Eudémovy*, kterou jsme již také výše zmínili (1.3.4). V této pasáži Aristotelés říká, že přátelství se sebou samým nelze chápat jako přátelství v pravém slova smyslu, protože k němu jsou potřeba dva lidé, ale lze je chápat jako přátelství mezi dvěma částmi duše. Dále říká, že člověk může být sám sobě přítelem i protivníkem, a to například když křivdí sám sobě. Takové věci se dle Aristotela mohou dít pouze mezi dvěma entitami, a protože duše je dvojí, mohou se dít také v ní.¹³⁴ Něco takového je však možné

¹²⁶ *EN IX 9*, 1170a 19.

¹²⁷ *EN IX 9*, 1170a 26–1170b 1.

¹²⁸ *EN IX 9*, 1170a 5–7.

¹²⁹ *EN IX 9*, 1169b 35–1170a 4.

¹³⁰ *EN IX 9*, 1169b 34–35.

¹³¹ *EN IX 9*, 1170a 11–13.

¹³² *EN IX 9*, 1170b 9–14.

¹³³ Viz výše poznámka 108 na s. 26.

¹³⁴ *EE 1239b 14–22*.

pouze u dospělého člověka, nikoliv u dětí nebo u zvířat, protože nemají oddělenou žádost od rozumu. Dobrý člověk tedy usiluje o to být sám sobě přítelem, protože má v sobě dvě složky duše, které se chtějí přátelit a které nemohou být rozděleny, stejně jako sourozenci nemohou přestat být sourozenci.¹³⁵ Přátelství se sebou samým tedy spočívá ve sladění žádavé a rozumové složky duše a dokonalé přátelství se podobá právě této sladění duše, v čemž spočívá láska k sobě samému. V tomto smyslu tedy člověk může být sám sobě přítelem a měl by o to usilovat. Otázkou zůstává, o jak moc exkluzivní fenomén se jedná a zda mohou být sami sobě přítelem opravdu pouze dokonale ctnostní lidé, nebo zda jsou toho schopni i lidé špatní či lidé, kteří jsou někde mezi tím. V následující kapitole se budu věnovat otázce, zda mohou být sami sobě přítelem také lidé, které Aristotelés nepovažuje za dokonale ctnostné, nebo je pokládá za zcela špatné.

¹³⁵ *EE* 1240b 29–39.

2. Sebeláska u lidí špatných

Ve druhé polovině 4. kapitoly deváté knihy v *Etice Nikomachově* se Aristotelés přesouvá od popisu přátelství se sebou samým u lidí ctnostných k lidem, které považuje za špatné nebo nedokonalé. Tuto část otevírá takto:

Zdá se, že jmenované věci jsou i u přemnohých lidí, ačkoli jsou špatní. Zda tedy tito lidé mají na nich účast potud, pokud sami v sobě mají zalíbení a pokládají sebe za hodné? (*EN* 1166b 2–4)

Jmenovanými věcmi myslí Aristotelés opět znaky přátelství. Už dříve v této kapitole také říká, že znaky přátelství má vzhledem k sobě samému ctnostný člověk, ale můžeme je pozorovat také u lidí, kteří se za ctnostné pouze považují.¹ Aristotelés se tedy vrací k tomuto předchozímu tvrzení a pokládá si otázku, zda mohou být takoví lidé sami sobě přítelem.

Zde je na místě si nejprve položit si otázku, zda špatní lidé vůbec mohou být přátelé mezi sebou. V *Etice Eudémově* Aristotelés říká, že největší slast přináší člověku také člověk, což platí jak u lidí řádných, tak u lidí špatných.² Rozdíl je v tom, že u dokonalého přátelství nám přináší radost dobro našeho přítele a u ostatních druhů nám přináší radost to, co z toho daného přátelství máme.³ U špatných lidí tedy nevzniká přátelství v primárním, dokonalém smyslu, ale vznikají u nich jiné druhy přátelství, pokud mají nějaký společný zájem. Takto mohou být přátelé také lidé dobří se špatnými lidmi nebo špatní lidé mezi sebou.⁴ Jak to však funguje s přátelstvím se sebou samým? Aristotelés na to má poměrně ráznou odpověď:

Jest alespoň zřejmo, že jich nemá žádný člověk špatný a zločinný, ba ani zdání toho. Ale toto se týká téměř lidí špatných vůbec; jsou totiž sami v sobě rozdvojeni, po něčem baží (*epithymóusin*) a něco jiného chtějí (*búlontai*), zrovna jako lidé nezdrženliví, neboť před tím, co sami za dobré uznávají, dávají přednost tomu, co je příjemné, ale je ošklivé; jiní opět ze zbabělosti a lenosti opomíjejí konat to, o čem jsou přesvědčeni, že by bylo pro ně nejlepší (...) (*EN* 1166b 5–11)

¹*EN* IX 4, 1166a 10–11.

²*EE* 1237a 26–31.

³*EE* 1237b 3–7.

⁴*EE* 1238a 30–1238b 5.

O rozdvoujenosti špatných lidí jsme v této práci slyšeli již několikrát (1.2.1, 1.3.1, 1.3.5). V deváté knize *Etiky Nikomachovy* se dočteme, že špatný člověk dělá to, co nemá, protože má rozpolcenou duši a řídí se vášněmi namísto rozumem. Pokud to převedeme na Aristotelovu teorii o částech duše, kterou jsme již rozebrali výše (1.3.1), špatný člověk dává přednost složce žádavé před složkou rozumovou na rozdíl od člověka ctnostného, který to má naopak.

Zdá se však, že toto pojetí se neshoduje s pojetím špatného člověka v sedmé knize *Etiky Nikomachovy*, podle které má v duši rozkol člověk nezdrženlivý, neboť vinou žádosti jedná proti své záměrné volbě (*prohairesis*).⁵ Špatný člověk však podle sedmé knihy jedná podle své záměrné volby a proto svých činů nelituje a tedy není jasné, proč by měl mít v duši rozpor.⁶ Podle deváté knihy má však špatný člověk v duši rozpor stejně jako člověk nezdrženlivý.⁷ Jedná se o téma, které, dle mého názoru, není uspokojivě vyloženo. Někteří autoři tento rozpor přechází⁸, jiní na něj upozorňují, ale nijak jej nevysvětlují⁹ a další se to snaží vysvětlit a Aristotela obhájit.¹⁰ Jedním z takových, kteří se snaží Aristotela obhájit je C. J. F. Martin, který ve své práci *On Alleged Inconsistency of the Nichomachean Ethics (IX,4)* tvrdí, že Aristotelés ve výše zmíněné citaci mluví spolu s člověkem nezdrženlivým o dvou typech špatného člověka. Aristotelés zde, podle Martina, mluví o lidech špatných a zločinných (*komidei faulon kai anosourgou*) a lidech špatných v obecném smyslu (*fauloi*).¹¹ Rozdíly mezi těmito dvěma typy špatnosti si vysvětlíme později.¹² Aristotelés však mluví ještě o dalším typu

⁵EN VII 9, 1151a 6–12.

⁶EN VII 9, 1150b 30–32.

⁷EN IX 9, 1166b 2–13.

⁸Př. Rapp, Ch., *The Notion of Self-Love in Aristotle*.

⁹Př. David Ross ve svém překladu *Etiky Nikomachovy*: Aristotelés a Ross, David, Brown, Lesley (ed.). *The Nicomachean Ethics*. New Edition. Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0199213610. s. 258.

¹⁰Př. Martin, C.J.F., On an Alleged Inconsistency in the Nicomachean Ethics (IX,4). *The Journal of Hellenistic studies*, Volume 110, 1990, s. 188–191, [cit. 9. 6. 2024]. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/631742>. Müller, J., Aristotle on Vice. *British Journal for the History of Philosophy*, Volume 23, 2015, s. 459–477.

¹¹V Anglickém překladu je toto rozdělení více patrné, například Ross překládá tuto část takto: „*Certainly no one who is thoroughly bad and impious has these attributes, or even seems to do so. They hardly belong even to inferior people; for they are at variance with themselves, and have appetites for some things and rational desires for others. This is true, for instance, of incontinent people; for, instead of the things they themselves think good, they go for things that are pleasant but hurtful; while others again, through cowardice and laziness, shrink from doing what they think best for them-selves.*“ (1166b7–11) Zde je tedy vidět rozdělení na thoroughly bad and impious (*komidei faulon kai anosourgou*), což se dá přeložit jako skrz naskrz špatní a zločinní a inferior (*fauloi*), což se dá přeložit jako nižší.

¹²Podobně rozděluje dva typy špatného člověka také Josef Müller, který používá dělení PVP

osobnosti, což je člověk nezdrženlivý (*akratés*). Podle Martina má typicky špatný člověk (*faulos*) mnoho společného s člověkem nezdrženlivým (*akratés*), na což zde Aristotelés udájně naráží.¹³ V této kapitole se budu opírat právě o tuto Martinovu interpretaci. Pojďme se však nejprve blíže podívat na to, kdo je člověk nezdrženlivý.

2.1 Lidé nezdrženliví

V sedmé knize *Etiky Nikomachovy* Aristotelés říká, že jsou tři druhy věcí, kterých se musíme v mravní oblasti vyvarovat. První je špatnost, jejím opakem je ctnost, druhá je nezdrženlivost, jejím opakem je zdrženlivost a třetí je divokost a opakem divokosti je jakási nadlidská či božská ctnost.¹⁴ Aristotelés říká, že lidí divokých a těch, kteří mají božské ctnosti, je velmi málo, což je asi také důvodem, proč se jim v *Etice Nikomachově* téměř nevěnuje.¹⁵ Lidem špatným a ctnostným se Aristotelés věnuje ve většině celé knihy a lidmi zdrženlivými a nezdrženlivými se zabývá v sedmé knize. Zdrženlivost je jakási nedokonalá ctnost, protože zdrženlivý člověk sice dokáže odolávat silným a špatným žádostem, ale pořád je má, což znamená, že není uměřený ani rozumný, jelikož takový člověk žádné takové žádosti nemá.¹⁶ Naproti tomu nezdrženlivost je stav, kdy člověk dělá špatné věci, buď protože je prudký a věc nestihne řádně uvážít, anebo proto, že věc správně uváží, ale kvůli slabosti nebo vášni nesetrvá ve svém úsudku.¹⁷ Jedná se tedy o jakousi polo-špatnost.¹⁸

Dále existují dva typy libostí, podle kterých se také rozlišují dva hlavní typy nezdrženlivosti. První jsou libosti nutné a žádoucí, do kterých spadá výživa a pohlavní potřeba, a druhé jsou libosti žádoucí, ale ne nutné, do kterých se řadí například vítězství, čest nebo bohatství.¹⁹ Podle toho rozlišujeme nezdrženlivost prostou a nezdrženlivost částečnou. Nezdrženlivost prostá se týká tělesných

(*principled vicious person*) a CVP (*conflicted vicious person*). Ve svém článku se snaží ukázat, že koncepce PVP je u Aristotela velmi nepravděpodobná a že špatný člověk není schopen řídit svůj život dlouhodobě podle nějakého principu. Müller, J., *Aristotle on Vice*.

¹³Martin, C. J. F., *On Alleged Inconsistency in the Nichomeachean Ethics (IX,4)*, s. 188–189.

¹⁴EN VII 1, 1145a 15–20.

¹⁵EN VII 1, 1145a 28–31.

¹⁶EN VII 3, 1146a 10–13, VII 11, 1151b 35–1152a 4.

¹⁷EN VII 8, 1150b 19–21, VII 11, 1152a 18–20.

¹⁸EN VII 11, 1152a 16–18.

¹⁹EN VII 6, 1147b 24–30.

žádostí, a proto když říkáme, že je někdo nezdrženlivý, myslíme tím, že je nezdrženlivý právě ohledně tělesných žádostí.²⁰ Nezdrženlivost částečná je pak ohledně věcí, které nejsou nutné, například nezdrženlivost co do peněz, proto vždy když mluvíme o nezdrženlivosti částečné přidáváme dodatek, v čem je daný člověk nezdrženlivý.²¹

Existuje však mnoho dalších způsobů nezdrženlivosti. Nezdrženliví jsou například lidé rozpustilí, protože neznají míru v zábavě²², lidé prudcí a zuřiví, kteří konají před tím, než věc uváží, lidé rozmazlení²³ nebo lidé, kteří jsou rádi výstřední.²⁴ Lidé nezdrženliví jsou také lidé neústupní, přestože se mohou zdát jako zdrženliví.²⁵ Tito lidé však setrvávají v jakémkoliv úsudku, i když není správný, protože jsou svéhlaví, neučenliví a nevzdělaní, a tedy jsou nezdrženliví.²⁶ Celkově jsou lidé nezdrženliví všichni ti, kteří vědí, co je správné, ale konají opak. Nezdrženlivost není dle Aristotela zcela špatná, protože zachovává počátek, čímž myslí, že tito lidé alespoň mají správný úsudek.²⁷ Všichni nezdrženliví lidé jsou dle Aristotela vyléčitelní. Nejsnáze vyléčitelní jsou pak lidé prudcí a ti, kteří jsou nezdrženliví ze zvyku, a nejhůře vyléčitelní jsou ti, kteří věc uváží, ale nedotáhnou do důsledků, a ti, kteří jsou nezdrženliví z přirozenosti.²⁸

2.2 Rozdíl mezi člověkem špatným a nezdrženlivým

Nyní je důležité vysvětlit, jaký je rozdíl mezi člověkem nezdrženlivým a člověkem špatným.²⁹ Podle sedmé knihy *Etiky Nikomachovy* je hlavním rozdílem zejména to, že člověk špatný si myslí, že je nutné se oddávat žádostem a slastem za jakýchkoliv okolností, zatímco člověk nezdrženlivý si to nemyslí, ale přesto se špatným žádostem a slastem oddává.³⁰ Špatný člověk pak také nepocituje žádnou

²⁰ EN VII 6, 1148a 5–12.

²¹ EN VII 6, 1147b 31–35.

²² EN VII 8, 1150b 17–19.

²³ EN VII 8, 1150b 1–4.

²⁴ EN VII 9, 1151a 21.

²⁵ EN VII 10, 1151b 7–9.

²⁶ EN VII 10, 1151b 12–16.

²⁷ EN VII 9, 1151a 24–26.

²⁸ EN VII 11, 1152a 29–33.

²⁹ Aristotelés vysvětluje tento rozdíl v sedmé knize *Etiky Nikomachovy* konkrétně na člověku nezdrženlivém a na člověku nevázaném.

³⁰ EN VII 4, 1146b 23–26.

lítost nad tím, co vykonal, zatímco nezdrženlivý člověk lítost pocítuje, protože chce dělat to, co je správné, ale z unáhlenosti nebo ze slabosti udělá něco špatného.³¹ Proto je nezdrženlivý člověk lepší než člověk špatný.³² Nezdrženlivost je vyléčitelná, ale špatnost nikoliv, protože člověk, který nepocítuje lítost, není vyléčitelný.³³ Špatnost si totiž dle Aristotela člověk neuvědomuje, ale špatné sebeovládání ano.³⁴ Nezdrženlivý člověk tedy usiluje o nadbytek rozkoše a následuje své špatné žádosti proti svému přesvědčení, ale špatný člověk to dělá v souladu se svým přesvědčením.³⁵ Oba tedy usilují o nadbytek tělesných či jiných příjemností, ale jeden si myslí, že to tak být má, a druhý nikoliv.

2.3 Třetí typ špatného člověka

Víme tedy, kdo je člověk nezdrženlivý (2.1) a jak se liší od člověka špatného (2.2), pojďme se nyní vrátit zpět k Aristotelově textu a připomeňme si, co o těchto lidech Aristotelés říká:

Jest alespoň zřejmo, že jich nemá žádný člověk špatný a zločinný (*komidei faulon kai anosourgon*), ba ani zdání toho. Ale toto se týká téměř lidí špatných (*faulos*) vůbec; jsou totiž sami v sobě rozdvojeni, po něčem baží a něco jiného chtějí, zrovna jako lidé nezdrženliví (*akratés*), neboť před tím, co sami za dobré uznávají, dávají přednost tomu, co je příjemné, ale je ošklivé; jiní opět ze zbabělosti a lenosti opomíjejí konat to, o čem jsou přesvědčeni, že by bylo pro ně nejlepší (...) (*EN* 1166b 5–11)

Jak jsme již řekli výše (2), Martin podotýká, že Aristotelés v tomto textu nemluví pouze o člověku špatném a nezdrženlivém. Typický špatný člověk (*faulos*) totiž dle interpretace Martina kombinuje touhu po rozkoši se zbabělostí a leností nezdrženlivého člověka, a tak promrhá spoustu příležitostí k dosažení svých špatných cílů, což v něm vyvolává lítost. Je zde však ještě jeden záporný charakter (*komidei faulon kai anosourgon*), u kterého se podle Martina nevyskytuje typická lenost a zbabělost a tak může uskutečňovat své špatné cíle. Máme tu tedy tři typy osobnosti podle Martina. Člověk nezdrženlivý, který ví, co je dobré, ale

³¹*EN* VII 9, 1150b 30–32.

³²*EN* VII 8, 1150a 30–31.

³³*EN* VII 8, 1150a 19–23, VII 9, 1150b 32–33.

³⁴*EN* VII 9, 1150a 35–37.

³⁵*EN* VII 9, 1151a 12–15.

koná to, co je špatné. Typický špatný člověk (*run-of-the-mill bad character*), který si myslí, že dobré je to, co je slastné, ale je příliš líný a zbabělý, aby mohl dosáhnout svých cílů. A troufalý špatný člověk (*energetic wicked character*), který se také domnívá, že co je slastné, je dobré, ale na rozdíl od typicky špatného člověka má dostatek energie a troufalosti k tomu, aby mohl dosáhnout svých cílů.³⁶

V následujícím textu se pokusím rozebrat, jak a zda se u špatných lidí projevují jednotlivé znaky přátelství ve vztahu se sebou samým. V každé podkapitole se budu nejprve věnovat lidem špatným a nezdrženlivým, tak jak je Aristotelés popisuje v sedmé knize *Etiky Níkomachovy* a pokusím se toto pojetí srovnat s tím, co Aristoteles tvrdí ve 4. kapitole deváté knihy *Etiky Níkomachovy*. Poté vezmu v potaz Martinovo pojetí třech špatných osobností.

2.4 Přátelství se sebou samým u lidí špatných

Nyní, když jsme vysvětlili všechny typy charakterů, které může mít Aristotelés na mysli, se můžeme podívat na to, jak je to se znaky přátelství ve vztahu k sobě samému u těchto lidí. Začněme opět popořadě.

2.4.1 Paradox v sebelásce

První znak přátelství ve vztahu k sobě samotnému znamená přát sám sobě skutečného či zdánlivého dobra a konat je. Výše jsme si říkali (1.3.1), že ctnostný člověk přeje dobra svému rozumu či rozumové složce, protože ta je naším pravým já. Přeje tedy špatný člověk sám sobě dobra, a pokud ano, tak které části? A jak je to s člověkem nezdrženlivým? Aristotelés ve 4. kapitole deváté knihy o těchto lidech říká následující:

Poněvadž nemají do sebe nic milého, nemají k sobě ani žádné lásky. (*EN* 1166b 17–18)

Toto tvrzení bychom mohli chápat tak, že špatní a nezdrženliví lidé sobě dobra nepřejí, protože k sobě nemají žádné lásky, jelikož v sobě nemají nic, co by bylo lásky hodno. Aristotelés však zároveň říká, že člověk nemiluje to, co je dobré pro něj, ale to, co se dobrem být zdá, což znamená, že člověk miluje to, co se zdá

³⁶Martin, C. J. F., *On Alleged Inconsistency in the Nichomeachean Ethics (IX,4)*, s. 189-190.

být lásky hodno.³⁷ Na začátku 4. kapitoly také říká, že znaky přátelství má k sobě samému ctnostný člověk anebo člověk, který se za ctnostného považuje.³⁸ Zdá se tedy, že špatný člověk by mohl sám sebe milovat a přát sobě dobra, protože se mu zdá, že je toho hoden. Špatný člověk by mohl přát dobra a milovat svou žádatou složku, jelikož to je ta, které dává přednost, s tím, že si myslí, že je to tak správně. Proč by tedy špatný člověk neměl mít sám k sobě žádné lásky, pokud si myslí, že je toho hoden?

Co se týče nezdrženlivého člověka, který má více sebereflexe a prožívá lítost nad svými špatnými skutky, můžeme se domnívat, že takový člověk by si o sobě nemyslel, že je hoden lásky, a tedy se zdá, že takový člověk sám sobě dobra nepřeje. Tento člověk má však alespoň správný úsudek a navíc není zcela špatný, takže se zdá, že tento člověk v sobě má něco, co je lásky hodno, přestože sám sobě nic dobrého nepřeje. Je v tom tedy jakýsi paradox, kterým se, jak se zdá, Aristotelés nezabývá.

Podle Martina je výše zmíněná citace mířená na špatného troufalého člověka (*energetic wicked*).³⁹ Není jasné, zda se tento typ špatného člověka shoduje se špatným člověkem, kterého Aristotelés popisuje v sedmé knize *Etiky Níkomachovy*. Aristotelés zde říká, že nevázaný člověk (*akolastos*) usiluje o nadbytek rozkoší v souladu se svým přesvědčením.⁴⁰ Nezmiňuje se však o tom, zda se mu něco takového vždy podaří nebo zda mu v tom někdy zabrání lenost či zbabělost, jak by tomu bylo u typického špatného (*run-of-the-mill bad*) člověka v Martinově pojetí. V každém případě, i kdyby měl Aristotelés v této citaci na mysli člověka, kterému se téměř vždy podaří dosáhnout svých špatných účelů, lze se ptát, proč by takový člověk nemohl přát sám sobě dobra, pokud to, co dělá, za dobro považuje? Zdá se, že takový člověk by si o sobě mohl myslet o to více, že je hoden lásky, o kolik více se mu daří uspokojovat svou žádatou složku.

Autor spisu *Magna Moralia* rozlišuje mezi sebamilovností a pravou sebeláskou. Špatní lidé jsou podle něj sebamilovní a snaží se pro sebe získat co nejvíce prospěchu.⁴¹ Takoví lidé mají rádi sami sebe, přestože k tomu nemají žádný dů-

³⁷ EN VIII 2, 1155b 25–27.

³⁸ EN IX 4, 1166a 10–11.

³⁹ Martin, C. J. F., *On Alleged Inconsistency in the Nichomeachean Ethics (IX,4)*, s. 190.

⁴⁰ EN VII 9, 1151a 12–15.

⁴¹ MM II 13, 1212a 32–34.

vod, což je sebestilnost v pravém slova smyslu.⁴² Pravá sebestilnost se projevuje tak, že lidé, kteří ji mají, se vzdávají prospěchu pro své přátele, ale jsou sebestilní co se týče ušlechtilosti, protože sami sobě přidělují co nejvíce krásného.⁴³ Tito lidé nemilují sebe, ale dobro a sebe pak jen proto, že jsou dobří.⁴⁴ Toto by vysvětlovalo, proč Aristotelés říká, že špatní lidé v sobě nemají nic dobrého, a tedy nemohou mít k sobě žádné lásky. Pravá sebestilnost je totiž možná jen skrze lásku k dobru, a tedy ji mohou mít pouze ctnostní lidé, protože jsou dobří. Otázkou však zůstává, zda se nejedná pouze o jiné pojmenování stejného fenoménu, podle toho, zda se vyskytuje u ctnostných či u špatných lidí. Je totiž možné, že jak ctnostní tak špatní lidé prožívají sebestilnost stejným způsobem, ale autor spisu *Magna Moralia* se rozhodl ji takto rozlišit, aby zachoval morální stránku věci a odradil čtenáře od sobectví.

2.4.2 Sebevražda

Druhý znak přátelství ve vztahu k sobě samotnému je přátelství sobě samotnému život. U ctnostných lidí to znamená přátelství ho zejména rozumové složce, jak jsme zmínili výše (1.3.2). Aristotelés se k tomuto znaku ve svém výkladu o špatných lidech ve 4. kapitole deváté knihy vyjadřuje takto:

... ti však, kteří se dopustili mnoha mrzkých činů, uvalí na sebe pro svou špatnost nenávisť, znechutí si život a končí sebevraždou. (*EN* 1166b 11–13)

Aristotelés má velmi odmítavé stanovisko k sebevraždě a říká, že sebevražda je zbabělost, protože člověk, který si sám vezme život, se tak kvůli své změkčilosti vyhýbá bolesti či zlu na rozdíl od člověka statečného, který sice podstupuje situace, ve kterých pravděpodobně zemře, ale dělá to pro krásno.⁴⁵ Aristotelés také říká, že při sebevraždě křivdíme sami sobě, což se projevuje tak, že jedna složka naší duše křivdí té druhé.⁴⁶ Zdá se však, že něco takového sedí pouze na člověka nezdrženlivého, protože lidé nezdrženliví často litují svých činů, jelikož jejich úsudek je správný. U těchto lidí bychom tedy mohli předpokládat, že se kvůli svým

⁴² *MM* II 14, 1212b 21–24.

⁴³ *MM* II 13, 1212b 3–10.

⁴⁴ *MM* II 14, 1212b 18–20.

⁴⁵ *EN* III 11, 1116a 10–15.

⁴⁶ *EN* V 15, 1138b 7–13.

výčítkám mohou uchýlit k sebevraždě. Proč by to však dělali lidé špatní? Vždyť lidé špatní nemají výčitek, protože nejsou schopni lítosti.⁴⁷

Musíme si však uvědomit, že cítit lítost ne vždy znamená, že nás „dohnalo svědomí“. Lidé mohou litovat toho, že někomu ublížili, ale i toho, že nezvolili správné prostředky ke svému cíli nebo si nechali utéct příležitost. Podle Martina je taková lítost častá u typicky špatného člověka (*run-of-the-mill wicked*) (2.3), který je zároveň líný a zbabělý a promrhá tak spoustu příležitostí ke svým špatným cílům. Když Aristotelés říká, že špatný člověk není schopný lítosti, je možné, že tím myslí spíše morální emoce jako je stud, zahanbení anebo provinilost. České slovo lítost, zde může být poněkud zavádějící, protože lítost není výhradně morální emoce.

Martin se však domnívá, že konkrétně zde Aristotelés mluví opět o troufalém typu špatného člověka (*energetic wicked*). Důvodem k jeho sebevraždě nejsou dle Martina výčítky, ale fakt, že si kvůli svým činům vybudoval špatnou reputaci a je nyní nenáviděn ostatními lidmi. Pro takového člověka to není dobrá situace, protože takový člověk obzvláště vyhledává společnost.⁴⁸ Lorraine Smith Pangle na tuto interpretaci reaguje otázkou, proč by takový člověk vyhledával společnost, když je sám se sebou spokojen a nemá potřebu sám před sebou utíkat?⁴⁹ Tomuto problému se budeme věnovat v následujícím textu.

2.4.3 Strach ze samoty

Třetím znakem přátelství ve vztahu k sobě samému je trávit sám se sebou čas. Výše jsme řekli, že pro ctnostné lidi je příjemné trávit sami se sebou čas, protože mohou vzpomínat na své minulé ctnostné skutky, těšit se z naděje na budoucnost a zároveň provozovat činnost rozjímavou (1.3.3). Aristotelés se ve 4. kapitole deváté knihy ke špatným lidem ohledně této věci vyjadřuje takto:

Lidé špatní touží po společnosti a utíkají sami před sebou; neboť v osamělosti se rozpomínají na mnohé nemilé věci a zmocňuje se jich úzkost před jinými podobnými, jsou-li však ve společnosti, zapomínají na to. (*EN* 1166b 14–17)

⁴⁷*EN* VII 8, 1150a 20–23.

⁴⁸Martin, C. J. F., *On Alleged Inconsistency in the Nichomeachean Ethics (IX,4)*, s. 190.

⁴⁹Pangle, L. S., *Aristotle and Philosophy of Friendship*. New York, Cambridge University Press 2003, s. 229.

Lidé špatní tedy dle Aristotela vyhledávají společnost, protože jim není příjemné být sami se sebou. Pokud jsou sami, mohou je dohánět výčitky a vzpomínky na špatné věci, které vykonali, což by opět sedělo spíše na lidi nezdrženlivé. Špatní lidé však mohou mít strach ze stejných lidí, jako jsou oni sami, což je něco, nad čím nepřemýšlejí, pokud jsou mezi ostatními lidmi. Zdá se tedy logické, že ani lidé nezdrženliví, ani špatní si nebudou užívat čas strávený o samotě.

Odpověď na dříve položenou otázku Lorraine Smith Pangle (2.4.2) by tedy mohla být taková, že i troufalí špatní lidé vyhledávají společnost ne kvůli tomu, aby se rozptýlili od svých výčitek, ale aby nepřemýšleli o věcech, které sami vykonali a které se mohou stát i jim z rukou někoho jiného.⁵⁰ Pokud přijmeme tuto interpretaci, znamenalo by to, že typicky špatní lidé vyhledávají společnost, aby nemuseli čelit svým výčítkám z promarněných příležitostí a zároveň strachu z dalších špatných lidí (možná zejména z těch troufalých, kteří mají dostatek energie uskutečnit to, co si typicky špatní lidé pouze přejí). U troufalých špatných lidí se pak jedná pouze o strach z toho, aby se nestali obětí někoho takového, jako jsou oni sami. Proč by však takový člověk vůbec toužil po společnosti, když jeho největším strachem jsou právě lidé? Nebylo by pro něj lepší se izolovat? Zde záleží na tom, čeho se takový člověk bojí více, jestli špatných lidí, jako je on sám, nebo svých vlastních myšlenek.

2.4.4 Rozpolcenost duše

Čtvrtým znakem přátelství je mít zálibu ve stejných věcech nebo mít tendenci si stejné věci vybírat. Abychom toto mohli přenést na vztah člověka k sobě samému, je potřeba opět rozdělit člověka na jednotlivé složky duše v něm (1.3.1). Ctnostný člověk má svou duši v souladu, a proto všechny složky chtějí to stejné (1.3.4). Člověk nezdrženlivý má ve své duši konflikt, což způsobuje jeho rozpolcenost. Jedna jeho část totiž chce něco a druhá zase něco jiného.⁵¹ Zdá se však, že špatný člověk takový konflikt mezi jednotlivými částmi duše mít nemusí, jeho úsudek totiž souhlasí s jeho špatnými skutky, a tak se zdá, že i jeho rozumová

⁵⁰V Křížově překladu je patrné, že se v 1166b 15 nemusí jednat o výčitky. Špatní lidé se totiž rozpomínají na „nemilé věci“, což nemusí být nutně výčitky. Ross tuto část překládá jako „griveous deeds“, což Martin považuje za zavádějící, protože stejné slovo se dá podle něj přeložit i jako otravné, mrzuté, ohavné, neoblíbené, nepříjemné či urážlivé. (Martin, C. J. F., *On Alleged Inconsistency in the Nichomeachean Ethics (IX,4)*, s. 190.)

⁵¹EN IX 4, 1166b 18–22.

složka je v souladu se složkou žáдавou, která u špatného člověka vládne (2.2). Přesto však Aristotelés říká následující:

Ale toto se týká téměř lidí špatných vůbec; jsou totiž sami v sobě rozděleni, po něčem baží (*epithymoúsin*) a něco jiného chtějí (*búlontai*)... (EN 1166b 6–8)

Zde je důležité si vysvětlit, jaký je u Aristotela rozdíl mezi *epithymia* a *búlésis*. *Epithymia* je žádost po slasti, kterou se řídí děti zvířata a někteří lidé. Díky rozumu má však člověk ještě jednu podobu žádosti, což je chtění (*búlésis*). Díky *búlésis* jsme schopni určit celkové zaměření našeho života. *Epithymia* směřuje k dobru zdánlivému a *búlésis* by měla směřovat k dobru pravému. Zároveň tak tomu není vždy, protože někteří lidé mají vnímání dobra pokřivené, a tak předmětem *búlésis* nemusí vždy být opravdové dobro.⁵²

Aristotelés říká, že sice přirozeně nemáme moudrosti, ale máme uznání, chápání a rozumění.⁵³ Zdá se tedy, že i špatný člověk může mít některé rozumové schopnosti. Špatný člověk může být také dovedný.⁵⁴ Dovednost (*deinotés*) je také jedna ze schopností usuzovací stránky rozumové složky.⁵⁵ Tato schopnost nám pomáhá dosáhnout našeho cíle.⁵⁶ Tento cíl však může být libovolný a protože špatný člověk není rozumný, bude usilovat o něco špatného, což se kvůli jeho dovednosti může podařit. Není totiž možné, aby byl někdo rozumný, pokud není dobrý.⁵⁷ Špatní lidé mohou mít také přirozené ctnosti, totiž takové, ke kterým mají přirozený sklon, jelikož však nemají rozumnosti, nikdy se tyto přirozené vlohy nestanou vlastní ctností.⁵⁸

Hlavní rozdíl mezi ctností a špatností je tedy v tom, že ctnostný člověk usiluje o to, co je dobré a krásné, a špatný člověk usiluje o věci špatné a nahodilé.⁵⁹ Špatný člověk totiž není schopný vidět, co je opravdové dobro, ale vidí pouze dobro zdánlivé.⁶⁰ K tomu aby člověk viděl to, co je krásné, dobré a spravedlivé,

⁵²Synek, S., Kam se poděl éros. In: Vrabc M., *Touha a žádostivost v dějinách evropské filosofie*. 1 vyd. Praha: Togga 2014, s. 42–43.

⁵³EN VI 12, 1143b 6–9.

⁵⁴EN VI 13, 1144a 26–28.

⁵⁵EN VI 13, 1144b 14–15.

⁵⁶EN VI 13, 1144a 24–26.

⁵⁷EN VI 13, 1144a 35–1144b 1.

⁵⁸EN VI 13, 1144b 34–1145a 2.

⁵⁹EN III 6, 1113a 30–1113b 2.

⁶⁰EN III 6, 1113a 24–26.

potřebuje rozumnost, kterou špatný člověk nemá.⁶¹ Nic z výše zmíněného však nevysvětluje, proč by měl mít špatný člověk v duši rozpor mezi vůlí (*búlésis*) a žádostí (*epithymia*). Naopak to vypadá, že tyto části duše jsou u špatného člověka ve shodě, protože to, o co špatný člověk usiluje, sice není dobrem, ale jemu se to jako dobro jeví.⁶²

Martin však říká, že typicky špatný člověk v sobě tento rozpor má. Vychází z této pasáže:⁶³

Ale toto se týká téměř lidí špatných vůbec; jsou totiž sami v sobě rozdějeni, po něčem baží (*epithymouúsin*) a něco jiného chtějí (*búlontai*), zrovna jako lidé nezdrženliví, neboť před tím, co sami za dobré uznávají, dávají přednost tomu, co je příjemné, ale je ošklivé; jiní opět ze zbabělosti a lenosti opomíjejí konat to, o čem jsou přesvědčeni, že by bylo pro ně nejlepší (...) (*EN* 1166b 5–11)

Martin říká, že tuto pasáž lze chápat takto: Špatní lidé jsou v sobě rozdějeni stejně, jako lidé nezdrženliví. Lidé nezdrženliví dávají přednost tomu, co je příjemné, ale ošklivé, před tím, co uznávají za dobré. Lidé špatní pak ze zbabělosti a lenosti a opomíjejí konat to, o čem jsou přesvědčeni, že by pro ně bylo nejlepší.⁶⁴ Tato interpretace však pořád nevysvětluje, proč Aristotelés říká, že jsou špatní lidé v sobě rozdějeni a používá slova, která odkazují na dvě schopnosti žádaté duše, tedy vůli (*búlésis*) a žádostivost (*epithymia*). Která z těchto dvou je ta, jež má na svědomí údajnou lenost a zbabělost, a která z nich by chtěla provádět troufalé činy? Pojdme se nyní posunout dál a k této otázce se vrátíme později.

2.4.5 Lítost

Posledním znakem přátelství je sdílení emocí. Ve vztahu k sobě samému je to pak sdílení emocí sám se sebou. U ctnostných lidí, jak jsme již řekli výše (1.3.5), se tento znak projevuje tak, že jsou konzistentní v tom, co jim způsobuje

⁶¹*EN* VI 13, 1143b 21–24.

⁶²*EN* III 6, 1113a 35–1113b 2.

⁶³Martin vychází z Rossova překladu: „They hardly belong even to inferior people; for they are at variance with themselves, and have appetites for some things and rational desires for others. This is true, for instance, of incontinent people; for, instead of the things they themselves think good, they go for things that are pleasant but hurtful; while others again, through cowardice and laziness, shrink from doing what they think best for them-selves.“ (1166b7–11)

⁶⁴Martin, C. J. F., *On Alleged Inconsistency in the Nichomeachean Ethics (IX,4)*, s. 190.

radost a co smutek. Ctnostní lidé dle Aristotela také nemají žádnou lítost.⁶⁵ Ke špatným lidem se ve 4. kapitole deváté knihy Aristotelés ohledně posledního znaku přátelství vzhledem k sobě samému vyjadřuje takto:

Takoví lidé nemají ze sebe ani radosti, ani zármutku; jejich duše jest v rozporu sama se sebou, jedna její složka pro svou špatnost pocítuje bolest z odříkání, druhá se nad tím raduje, jako rozdvojenou jedna ji vleče sem, druhá tam. (*EN* 1166b 18–22)

Podle Rappa se zde Aristotelés přesouvá od diachronní jednoty člověka ctnostného k synchronní nekonzistenci člověka špatného, která zároveň způsobuje také nekonzistenci diachronní.⁶⁶ Aristotelés dále dodává:

A poněvadž není možno, abychom zároveň cítili nelibost a libost, alespoň nakrátko cítí nelibost nad prožitou radostí a raději by chtěli, aby ji nebyli měli; neboť špatní lidé jsou plni lítosti. (*EN* 1166b 22–25)

Obě zmíněná tvrzení sedí na lidi nezdrženlivé, protože, jak jsme si vysvětlili výše (2.1), nezdrženliví lidé se rozhodnou jednat správně, ale kvůli silné žádosti nakonec jednájí špatně proti svému vlastnímu rozhodnutí.⁶⁷ Ani Rapp ani Aristotelés však nevysvětlují, proč by tento rozpor měli mít i špatní lidé, kteří, jak jsme také již zmínili (2.2), jednájí v souladu s vlastním rozhodnutím (*prohairesis*).⁶⁸

Zde je na místě vysvětlit, jak tato záměrná volba (*prohairesis*) funguje. Záměrná volba je dle Aristotela „*uvážená žádost toho, co jest v naší moci*“.⁶⁹ Uvažujeme totiž pouze o tom, co je v naší moci a co můžeme vykonat.⁷⁰ Neuvažujeme o účelech a cílech, ale o prostředcích k jejich vykonání.⁷¹ Vůle (*búlésis*), což je racionálně založené chtění, se vztahuje k účelu. U někoho je pak tento účel dobrem, a u někoho se jedná pouze o dobro zdánlivé.⁷² To, co je opravdu dobré totiž vidí pouze ctnostní lidé. Špatnému člověku se jako dobro jeví pouze věci nahodilé, jež jsou dobrem zdánlivým.⁷³ Záměrná volba (*prohairesis*) pak obsahuje tři aspekty. První je cíl nebo účel (*telos*), který je dán naší vůlí či chtěním

⁶⁵ *EN* IX 4, 1166a 27–29.

⁶⁶ Rapp, Ch., *The Notion of Self-Love in Aristotle*, s. 210.

⁶⁷ *EN* VII 8, 1150b 19–21, VII 11, 1152a 18–20.

⁶⁸ *EN* VII 9, 1150b 30–31.

⁶⁹ *EN* III 5 1113a 10–14.

⁷⁰ *EN* III 5, 1112a 31–32.

⁷¹ *EN* III 5, 1112b 13.

⁷² *EN* III 6, 1113a 14–17.

⁷³ *EN* III 6, 1113a 24–1113b 2.

(*búlésis*), druhé je hledání prostředků k cíli (*búleusis*) a třetí je samotné rozhodnutí (*prohairesis*).⁷⁴ To, zda náš účel (*telos*) bude dobrý nebo špatný, ovlivňuje naše výchova, náš charakter neboli stav, ale také naše přirozené nadání.⁷⁵ Je tedy možné, aby špatní lidé jednali podle své volby (*prohairesis*) a zároveň v rozporu se svým racionálně založeným chtěním (*búlésis*)?

Vypadá to, že Aristotelés si zde protičeří, protože říká, že špatní lidé jsou plní lítosti, ale v sedmé knize naopak mluví o tom, že lidé špatní nemají žádnou lítost a dokonce jí vůbec nejsou schopni.⁷⁶ Zdá se, že lítost je emoce, která je spojena s nekonzistencí, protože něčeho litujeme, pokud se naše chování neshoduje s tím, jak si myslíme, že bychom se chovat měli. Proto ctnostní lidé nemají téměř žádnou lítost, protože jejich chování se téměř vždy shoduje s ctností a s rozumem. Někteří špatní lidé však podle sedmé knihy *Etiky Nikomachovy* také jednají konzistentně, i když konzistentně špatně. Svou špatnost si však neuvědomují⁷⁷ a tak není důvod pro to, aby cítili lítost. Tohoto rozporu si všímá také David Ross, který však říká, že rozdíl může být v tom, že lidé nezdrželiví litují svých rozhodnutí už ve chvíli, kdy je provádějí, a špatní lidé až s odstupem času.⁷⁸ Proč by však špatní lidé měli s odstupem času něčeho litovat? Zde se nabízí dvě možnosti, které jsme již zmínili výše (2.4.2). První možnost je, že se změnili k lepšímu a litují svých špatných činů. To však podle Aristotela není možné. Pokud se totiž někdo stane špatným, není dle Aristotela již cesty zpět.⁷⁹ Druhou možností je, že litují toho, že se jim v životě něco pokazilo nebo že nedokázali dosáhnout nějakého svého cíle. V tomto případě nelitují toho, že udělali něco špatného, ale litují spíše špatného provedení. Tato druhá varianta se zdá jako více pravděpodobná.

Podle Martina mluví Aristotelés ve výše zmíněné části textu o typicky špatném člověku, který je také líný a zbabělý. Jedna část duše ho pak může táhnout k tomu, aby udělal něco špatného, a druhá jej od toho může odrazovat, kvůli své lenosti a zbabělosti. Martin říká, že se zde nejedná o rozpor mezi pokřivenou vůlí (*búlésis*) špatného člověka a žádostí po slasti (*epithymia*), ale o konflikt různých žádostí (*orexis*) najednou.⁸⁰ Není těžké si představit, že člověk může mít několik

⁷⁴Synek, S., Kam se poděl éros, s. 45.

⁷⁵EN III 7, 1114b 3–13.

⁷⁶EN VII 8, 1150a 17–22, VII 9, 1150b 30–32.

⁷⁷EN VII 9, 1150b 35.

⁷⁸Aristotelés a Ross, David, Brown, Lesley (ed.). *The Nicomachean Ethics*, s. 258.

⁷⁹EN III 7, 1114a 19–22.

⁸⁰Martin, C. J. F., *On Alleged Inconsistency in the Nichomeachean Ethics (IX,4)*, s. 191.

pokoušení najednou. Může například mít například pokoušení svést někoho, koho by neměl, a zároveň být příliš líný a zbabělý to opravdu uskutečnit.

2.5 Závěr sebelásky u lidí špatných

Pojďme se nyní podívat na to, jak Aristotelés ukončuje své pojednání o sebelásce u špatných lidí a tím i celou 4. kapitole deváté knihy *Etiky Nikomachovy*. Nejprve shrnuje všechny své zmíněné teze o špatných lidech takto:

Vidíme tedy, že špatný člověk ani sám k sobě nemá přátelského smýšlení, protože nemá do sebe nic hodného lásky. (*EN* 1166b 25–27)

Aristotelés nás však příliš nepřesvědčil v tom, že k sobě špatný člověk nemá přátelského smýšlení. Dvakrát totiž ve 4. kapitole deváté knihy říká, že lidé špatní mají nějakým způsobem znaky přátelství k sobě samému⁸¹, což nakonec zcela popře⁸², ale zdá se, že jeho vysvětlení sedí pouze na lidi nezdrženlivé, a případně na lidi typicky špatné, kteří kombinují špatnost s leností a zbabělostí. Počítá však Aristotelés s člověkem špatným a troufalým?

Jak jsme si již řekli výše (1), sebelásce se Aristotelés v deváté knize *Etiky Nikomachovy* nevěnuje jen ve 4. kapitole, ale také v kapitole 8. Zde Aristotelés rozlišuje dva druhy sebelásky, a to sebelásku ctnostných lidí, kteří si snaží přisvojit co nejvíce krásného, a sebelásku lidí špatných, kteří usilují o nadbytek tělesných rozkoší, peněz a poct.⁸³ O špatných lidech zde Aristotelés říká, že touží po zdánlivém prospěchu a hoví svým žádostem a vášním, které pocházejí z nerozumné složky duše.⁸⁴ U takového člověka je pak neshoda v tom, co činí a co by činit měl, jelikož se nerozhoduje podle rozumu, ale řídí se svými žádostmi.⁸⁵ Takový člověk by dle Aristotela sebelásku mít vůbec neměl, protože svým chováním ubližuje jak sobě, tak svému okolí.⁸⁶ Přesto však nějakou formu sebelásky tito lidé mají, protože přejí sami sobě zdánlivého dobra (2.4.1) a nezdá se, že by měli mnoho důvodů sami sobě nepřát život (2.4.2) nebo že by jejich vůle (*búlésis*) a žádostivost (*epithymia*) byly v rozporu (2.4.4). Z tohoto pojednání nám tedy

⁸¹ *EN* IX 4, 1166a 10–11, 1166b 2–3.

⁸² *EN* IX 4, 1166b 5–6.

⁸³ *EN* IX 8, 1168b 35–1169a 8.

⁸⁴ *EN* IX 8, 1168b 19–21.

⁸⁵ *EN* IX 8, 1169a 15–17.

⁸⁶ *EN* IX 8, 1169a 12–15.

zbylo mnoho otázek ohledně lidí špatných. Zejména proč by špatní lidé k sobě neměli mít žádné lásky, pokud si sami myslí, že jsou lásky hodni? Proč by špatní lidé měli páchat sebevraždu, když si své špatné chování neuvědomují? Proč by měly být jejich vzpomínky bolestné? Proč mi ze sebe nemohli mít radosti nebo zármutku? A proč by se u nich měl nacházet rozpor mezi vůlí (*búlésis*) a žádostivostí (*epithymia*)?

Pojďme se na chvíli přesunout k *Etice Eudémově*, kde Aristotelés říká důležité věci ohledně lidské přirozenosti. Zde tvrdí, že je člověk přirozeně uzpůsoben k tomu, aby sladil to, co je dobré, s tím, co je slastné.⁸⁷ Pokud však člověk ještě není zcela řádný, mohou se u něj dobro a slast rozcházet.⁸⁸ Ctnostný člověk tedy jedná v souladu s přirozeností a špatný člověk jedná proti přirozenosti. Také ve 12. kapitole šesté knihy *Etiky Níkomachovy* Aristotelés říká, jak jsme se již také zmínili (2.4.4), že máme přirozeně některé rozumové ctnosti.⁸⁹ Všechno to by mohlo znamenat, že špatný člověk je přece jen sám sebou v jakémisi nesouladu, protože jedná proti své vlastní přirozenosti. Zároveň však Aristotelés říká, že právě kvůli absenci lítosti (či spíše morálních emocí) je takový člověk nevyléčitelný, a tak se zdá, že si svou rozpolcenost a nepřirozenost nikdy neuvědomí. Pořád to tedy vypadá, že takoví lidé mohou ve své nevědomosti poměrně spokojeně žít.

Martin s tímto pojetím nesouhlasí a říká, že něco takového ze 4. kapitoly deváté knihy nevyplývá. Jak jsme se již mnohokrát zmínili (2.3, 2.4), Martin vidí v Aristotelově úseku o špatných lidech vedle člověka nezdrženlivého ještě dva typy lidí špatných. Typického špatného člověka (*faulos/out-of-the-mill bad*), který je zároveň líný a zbabělý, a troufalého špatného člověka (*komidei faulon kai anosourgon/energetic wicked*), který má dostatek energie a odhodlání uskutečnit své špatné cíle, které on sám pokládá za dobré. Podle Martina, má typicky špatný člověk příliš mnoho žádostí (*orexis*), které jsou ve vzájemném konfliktu, což mu způsobuje časté změny nálad a rozhodnutí.⁹⁰ Kvůli neustálému sledu žádostí pak nestíhá cítit ani radost ani smutek. Tito lidé přejí sobě zdánlivého dobra, ale častou nejsou schopni jej dosáhnout. Typicky špatní lidé sice necítí morální emoce, ale uvědomují si své nedostatky, které jim zabraňují dosáhnout své cíle a litují

⁸⁷ *EE* 1237a 4–6.

⁸⁸ *EE* 1237a 7–9.

⁸⁹ *EN* VI 1143b 6–8.

⁹⁰ Martin, C. J. F., *On Alleged Inconsistency in the Nichomeachean Ethics (IX,4)*, s. 191.

mnoho promrhaných příležitostí. Život typických špatných lidí tedy nevypadá moc příjemně.

Aristotelés pak ukončuje 4. kapitolu deváté knihy takto:

Když tedy takový stav jest nemalým neštěstím, jest potřebí usilovně odpírat špatnosti a snažit se být ctnostným; tak totiž jest možno být přítelem sám sobě, i stát se přítelem druhému“ (1166 b 27-30).

Přesvědčil nás však Aristotelés, že je dobré snažit se být ctnostným člověkem? Mnoho otázek ohledně nesouladu mezi pojetím špatného člověka v 4. kapitole deváté knihy a v sedmé knize *Etiky Nikomachovy* se dá vysvětlit pomocí Martinovy interpretace typicky špatného člověka. Jak jsme si vysvětlili v předchozím odstavci, tento typ člověka nemá moc příjemný život, protože je neustále v konfliktu mnoha žádostí. Pořád tu však máme troufalého špatného člověka, který se zdá být jaksi dokonale špatným, protože se mu vždy daří plnit své špatné cíle. Počítá Aristotelés s někým takovým ve své etice? Martin říká že ani takový člověk, nebude mít spokojený život, protože bude pro své špatné činy nenáviděn ostatními lidmi (2.4.2).⁹¹ Potřebuje však takový člověk vůbec přátele? Pokud se vrátíme k Rappově terminologii, může špatný člověk, který je synchronně konzistentní, být konzistentní také diachronně? Je dokonalá špatnost udržitelná po celý život a pokud ne, má pro to Aristotelés nějaké vysvětlení? Na tyto otázky nedává Aristotelův text jasné odpovědi.

⁹¹Martin, C. J. F., *On Alleged Inconsistency in the Nichomeachean Ethics (IX,4)*, s. 190.

Závěr

V této práci jsme se pokusili vyložit Aristotelovo pojetí sebelásky a jeho propojení s přátelstvím. Výchozí otázky této práce byly, zda je možné, aby byl člověk sám sobě přítelem a zda je takové přátelství se sebou samým podmínkou pro přátelství s dalšími lidmi. Při hledání odpovědí na tyto otázky bylo nutné zasadit fenomény sebelásky a přátelství do celkového kontextu Aristotelovy etiky.

V první kapitole jsme se věnovali sebelásce u lidí ctnostných (1). Nejprve jsme zkoumali odkud jednotlivé znaky přátelství pochází (1.1) a jak se projevují ve vztahu s ostatními lidmi (1.2). V kapitole o svornosti (1.2.5) jsme narazili na zajímavý problém. Aristotelés zde říká, že lidé ctnostní přemýšlejí stejným způsobem, protože chtějí dosáhnout toho co je dobré a spravedlivé pro všechny a proto jsou svorní.⁹² Z toho nám však vyplývá otázka, zda je možné, aby se všichni ctnostní lidé shodovali na tom, jak dobra a spravedlnosti dosáhnout.

Poté, co jsme probrali jednotlivé znaky přátelství ve vztahu s dalšími lidmi, jsme se věnovali tomu, jak se tyto znaky projevují ve vztahu k sobě samému u člověka ctnostného (1.3). Zde jsme také narazili na zajímavý problém ohledně otázky našeho pravého já či vlastního bytí. Aristotelés totiž říká, že naše pravé já je v rozumové složce duše. Není však jasné, zda se jedná k stránku poznávací, která rozjímá o věcech božských a věčných či stránku usuzovací, která se vztahuje k lidskému společenství (1.3.1). Zároveň je možné, že oddělení praktického a teoretického rozumu je pro tuto otázku irelevantní.

Na konci první kapitoly jsme se snažili odpovědět na otázku, zda může být ctnostný člověk sám sobě přítelem. Během interpretace jsme se dozvěděli, že být přítelem sám sobě či jinými slovy milovat sám sebe je dle Aristotela možné a spočívá ve sladění žádavé a rozumové složky duše (1.4). Ctnostní lidé se vyznačují právě tímto souladem v duši a proto u nich můžeme pozorovat jednotlivé znaky přátelství i ve vztahu k sobě samotnému.⁹³

Ve druhé kapitole jsme se zabývali tím, zda mohou být přítelem sami sobě také lidé špatní (2). Nejprve jsme si definovali různé druhy špatnosti a jak se od sebe liší (2.1, 2.2, 2.3). Poté jsme zkusili popsat, jak se jednotlivé znaky přá-

⁹² *EN IX 6, 1167b 5–9.*

⁹³ *EN IX 4, 1166a 10–11.*

telství projevují ve vztahu k sobě samému u lidí špatných (2.4). Při interpretaci jsme narazili na další problém, na kterém není mezi komentátory shoda: do jaké míry je duše špatného člověka v rozporu sama se sebou? Aristotelés tvrdí, že žádný špatný člověk nemá k sobě lásky a nemůže být tedy sobě přítelem⁹⁴ a celkem přesvědčivě dokazuje, že tomu tak skutečně je u většiny špatných lidí a také u lidí nezdrženlivých (2). Není však jasné, zda Aristotelés do tohoto pojednání zahrnuje také člověka, který je opakem člověka ctnostného, tedy člověka, který je dokonale špatný (2.5). Ohledně tohoto typu člověka se Aristotelova argumentace zdá být nepřesvědčivá. Existují však autoři, kteří se ji snaží obhájit.⁹⁵

Přátelství se sebou samým tedy spočívá ve sladění částí duše, čehož by měli být schopní pouze ctnostní lidé (1.4). Aristotelés na konci 4. kapitole deváté knihy *Etiky Níkomachovy* říká, že být ctnostný je cesta k tomu stát se přítelem sám sobě a také přítelem druhému.⁹⁶ Jak jsme se však dozvěděli (1.2.1) existuje více druhů přátelství a také lidé špatní mohou být mezi sebou přáteli. Jejich přátelství však nebude založené na ctnosti a proto se nebude jednat o přátelství dokonalé. Zdá se tedy, že sebeláska či přátelství se sebou samým je podmínkou pro dokonalé přátelství. Zároveň však nemůžeme zcela vyloučit, že tohoto nemožou být schopní také dokonale špatní lidé, u kterých stále existuje možnost, že jejich části duše jsou sladěné.

Jaká je tedy role sebelásky v Aristotelově etice? Zdá se, že Aristotelés považuje sebelásku za jakousi odměnu za ctnost nebo, jak poznamenává Julia Annas, za vedlejší produkt ctnostného jednání.⁹⁷ Tím, že člověk jedná ctnostně totiž sám sobě přiděluje nejvyššího dobra, což je dle Aristotela nejvyšší forma sebelásky.⁹⁸ Sebeláska má tedy v Aristotelově etice poměrně zásadní roli, protože je předpokladem pro ctnostné přátelství, jež je důležitou součástí zdařilého života (1.3.1). Lze jí také chápat jako rétorický prostředek či Aristotelovu snahu motivovat své čtenáře k ctnostnému životu.

⁹⁴ EN IX 4, 1166b 25–27.

⁹⁵ Martin, C. J. F., *On Alleged Inconsistency in the Nichomeachean Ethics (IX,4)*. Müller, J., *Aristotle on Vice*.

⁹⁶ EN IX 4, 1166 b 27–30.

⁹⁷ Annas, J., Self-love in Aristotle. *The Southern Journal of Philosophy*, Volume 27, 1988, s. 1–18, [cit. 19. 6. 2024]. Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/229496657>

⁹⁸ EN IX 8, 1168b 29–34.

Seznam použité literatury

Primární literatura

- ARISTOTELÉS a KŘÍŽ, Antonín. *Etika Nikomachova*. Páté nezměněné vydání. Praha: Rezek, 2021. ISBN 978-80-86027-44-9.
- ARISTOTELÉS a KŘÍŽ, Antonín. *Magna moralia*. Praha: Rezek, 2005. ISBN 80-86027-22-8.
- ARISTOTELÉS; ZAVŘEL, Viktor a BRÁZDIL, Jan. *Etika Eudémova*. 1.: Stoa. Praha: Dybbuk, 2020. ISBN 978-80-7438-233-8.
- ARISTOTLE a CRISP, Roger. *Nicomachean Ethics*. UK: Cambridge University Press, 2004. ISBN 0-511-04017-2.
- ARISTOTLE a ROSS, David, BROWN, Lesley (ed.). *The Nicomachean Ethics*. New Edition. Oxford University Press, 2009. ISBN 978-0199213610.

Sekundární literatura

- ANNAS, Julia. Self-love in Aristotle. *The Southern Journal of Philosophy*. 2010/03/26, roč. 27, s. 1-18. Dostupné z: <https://doi.org/10.1111/j.2041-6962.1989.tb00514.x>.
- COOPER, John M. The Magna Moralia and Aristotle's Moral Philosophy. *The American Journal of Philology*. 1973, roč. 94, č. 4, s. 327. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/293613>.
- HEJDUK, Tomáš a PACOVSKÁ, Kamila (ed.). *Filosofie lásky a přátelství*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2016. ISBN 978-80-7465-245-5.
- MARTIN, C. F. J. On an Alleged Inconsistency in the Nicomachean Ethics (IX,4). *The Journal of Hellenic Studies*. 1990, roč. 110, s. 188–191. ISSN 00754269. Dostupné z: <https://doi.org/10.2307/631742>.
- MÜLLER, Jozef. Aristotle on Vice. *British Journal for the History of Philosophy*. 2015, roč. 23, č. 3, s. s. 459-477.

- PRICE, Anthony William. *Love and Friendship in Plato and Aristotle*. New York: Oxford University Press, 1989. ISBN 0-19-824899-7.
- RAPP, Christof. The Notion of Self-Love in Aristotle tex EN IX (Libro IX). In: *Êthikê theôria: studi sull'Etica nicomachea in onore di Carlo Natali*. Roma: Edizioni di storia e letteratura, 2019. ISBN 9788893592888. Dostupné z: <https://doi.org/10.1400/269167>.
- SMITH PANGLE, Lorraine. *Aristotle and Philosophy of Friendship*. United Kingdom: Cambridge University Press, 2003. ISBN 978-0-511-06119-6.
- SPAEMANN, Robert. Štěstí a vůle k dobru: (pokus o etiku). Knihovna novověké tradice a současnosti. Praha: Oikoymenth, 1998. ISBN 80-86005-01-0.
- SYNEK, Stanislav. Kam se poděl Éros? Několik poznámek k problematice žádosti u Aristotela. In: VRABEC, Martin. *Touha a žádostivost v dějinách evropské filosofie*. Praha: Togga, 2014, s. 33-65. ISBN ISBN 978-80-7476-059-4.

Seznam použitých zkratek

EN = Etika Níkomachova

EE = Etika Eudémova

MM = Magna Moralia